

CLASS - 7

Nagaland Heritage Studies

AO

STATE COUNCIL OF EDUCATIONAL RESEARCH & TRAINING (SCERT)
and STATE CENTRE OF NAGALAND LANGUAGES (SCNL), DSE

Nagaland Heritage Studies

CLASS - 7

STATE COUNCIL OF EDUCATIONAL RESEARCH & TRAINING (SCERT)
and **STATE CENTRE OF NAGALAND LANGUAGES (SCNL), DSE**

Grateful acknowledgement is given for permission to use photographs from 'Nagaland 1963-2013 fifty years on' by DIPR; photographs from AWO, ABCC, Steve Odyuo, as well as contribution of poems by Naga poets.

Nagaland Heritage Studies - CLASS-7

Copyright © SCERT & SCNL, DSE 2018

Third Edition: 2023

Illustrations: Thejaseko Rhitso

Design & Layout: artworksTM NAGALAND

FOREWORD

The Nagaland Heritage Studies (NHS) is a series of 18 officially recognized Nagaland languages from classes 1 up to 8. These books aim to teach the Nagaland Languages using local culture and heritage as its content base and also promote cultural richness of every tribe and community. The introduction of the Nagaland Heritage Studies in the State's schools from 2018 was in consonance with the guidelines of the National Curriculum Framework (NCF) 2005. The Nagaland Heritage Studies textbooks revised edition covers the learning needs of the students which have added meaningful illustrations. The NHS textbooks are evolving to better language learning of Mother Tongue which is the core basis of one's identity, history and culture.

The State Council of Educational Research and Training & SCNL would like to express gratitude to Professor D. Koulie for his contributions.

We would also like to acknowledge the Department of Arts and Culture, DIPR, all Literature Boards, Tribal Hohos, and the individuals concerned for their contributions towards the development of Nagaland Heritage Studies Textbooks.

The Council & SCNL also wishes to extend its gratitude to Smt. Kevileno Angami, Commissioner & Secretary, Government of Nagaland, SCERT and School Education for sharing valuable suggestions towards improving/updating of Nagaland Heritage Studies textbooks.

Lastly, appreciation goes to SCERT and SCNL team members who have worked hard in completing the NHS textbooks revision on time.

Dated: Kohima the 7th of November 2022.

THAVASEELAN K
Principal Director (IAS)
School Education, Nagaland, Kohima

N.CHUMCHANBENI KIKON
Director,
SCERT, Nagaland, Kohima

OKILA

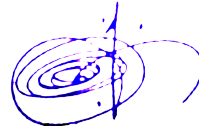
State Council of Educational Research and Training (SCERT) Nagaland, Kohima
ajanga, Nagaland nung aliba kin balala nübur ajak otsü, sobaliba aser libaliru zülua
kaketrijusanger nem züngdaksütsü lemteter maparen takok ngua aoba asoshi
pelaba shisemer.

Department-i asüngdangba ama Class 7 kaket (Manuscripts) zünga tang tamshidak
Ao oshi zülumen (Spelling) nung temelenshitsü ajitetba tashi melenshitsüogo.

Iba kaket nung kechisa zülua ali (Contents) itemji Department-i parnok mulungba
lesson-tem zülü asünung yangji Ao Senden Literature Board shilem kecha mali.

(Dr. TEMJEN JAMIR)
Acting Chairman, ASLB

(I. TEMJEN TZÜDIR)
Secretary, ASLB

KETA ALIBATEM

	<i>Tapak</i>
1. Aramesoang	1
2. Shishilembaba Otsü	4
3. Molulem Ozü	10
4. Allu, Akong Aser Ango Meleshiba Otsü	15
5. Naga Nunger Shisaliok Otsüren	21
6. Jabaso Aser Jalatem	28
7. Shilloi Awatsüng	31
8. Tokolaksang Shimba	36
9. Ochi Libaliru	42
10. Naga Nunger Kürakyanglu aser Item Teratet	47

Aramesoang

TANGAZÜKTSÜ NÜKJIDONG:

1. Sangro shitak züngtettsü.
2. Tesayur aser külem pur den pei tangatetba lemsateptettsü.
3. Ojang tasentem angazüka pei sasa orentem nung amshitetsü.
4. Sangro dak ajemdaker tasüngdangbatem langzütettsü.
5. Sangro nükjidong- mapang shitak nung mapa inyakba, tang aliba mapang apayua amshitsü angatettsü.

**Aramesoang, tashi itang;
Mejangtsü, pungmangtsü mapang masü,
Azümesena kazütsüba masü,
Mapa tasaktem aika lir,
Anogo ishika dang lir.**

**Aramesoang, tashi itang,
Anogotem tamajung ta teshi,
Yasür külen inyakdi ta teshi,
Tang mapang inyakang,
Meranga inyakang.**

**Aramesoang, tashi itang,
Tongpang rara tulu süaka,
Ne den asemer shinga meliaka,
Teimla kodanga tetoktsü,
Ne nükjidongji tongtettsü.**

**Aramesoang, tashi itang,
Asüng anogoji marutsüa kar,
Lendong nung ne taküm lulatsüa kar,
Anogo shia mapa temang,
Tasü ita mapa temang.**

T. Penzü

OJANG RATET

1. Kazütsüba : Mapa meinyaki aliba
 2. Yasür : Tarutsü mapang
 3. Asemer : Na yarir, teyarir
 4. Lulatsü : Ania akümtsü, tashi makai akümtsü
 5. Teimla : Imlaba, imlaa aliba
 6. Ishika : Tera, terara
-

TEINYAKTSÜ

A. Agüja aliba tasüngdangbatem langzüang:

1. Kechiba sangro züluri asen mapa asüng atema meyui tanü temdaktsünür/inyakdaktsünür?
2. Kechiba sangro züluri “ yasür inyaktsü ta teshi” ta ashir?
3. Nükjidong tongtettsü asoshi nisung shiai kechisa inyaktsüla ta ashir?
4. Komaka azümesen anogotem indang ashir?
5. Koba tekong ajanga nemnemba nisungtem indang jembir?
6. Koba tekong ajanga taküm khuret anema kija noktaksü indang jembir?

B. Sangro nungi tetezü kasa aliba ojangtem medentepa züluang.

1. Azümesen	a. Raraba
2. Tongpang	b. Kecha meinyaknüba taküm
3. Lendong	c. Mangdang
4. Tasak	d. Timtem, tekangshi
5. Nükjidong	e. Timtema inyaktsüba mapa

C. Ojang tasen angazükbatemji amshia ne sasa orentem yangluang.

1. Asemer
2. Lulatsü
3. Yasür
4. Teimla
5. Ishika

D. Tazüing alidakji süngdakjang

1. Lendong nung ne taküm _____ kar.
2. Ne den _____ shinja meliaka teinla kodanga tetoktsü
3. Mejangtsü _____ mapang masü.
4. Tashi itang anogotem _____ ta teshi.
5. Aramesoang _____ tongpang rar tulu süaka.

E. Telok asem küma lemsar itemi lemsatepbang. Ner teloki ajitetba aser angatetbatem lemsatepbang.

1. Anogoshia koma meranga inyaktsü tapu asem nung lemsatepbang.
2. Ne nükjidong koda tongtettsü.

Shishilembaba Otsü

TANGAZÜKTSÜ NÜKJIDONG:

1. Lesson angateta aser kara karaa züngtettsü.
2. Nüngdakba telangzübatem kaket nungi bushia langzütettsü.
3. Tesayur aser külem pur den onük lemsateptettsü.
4. Lesson nung teinyaktsü agüja alibatem shitak langzütettsü.
5. Ojang tasen angazüktsü aser itemji amshia jembishinütettsü.
6. Telok telok lemsar kati ka teyaritep nung shilem balala agia angazüktepba nung renlokttsü.
7. Pei linük akhi otsü aser Naga nungeri sen lenmang bushitsü asoshi kidang nungi inyaktetba mapatem indang angazüktsü.
8. Naga nunger libaliru, inyaksangshi aser aahyangtsüyangbaren nung akhi aser tanü putu Naga nungertem jenjang medemdangtsü.
9. Maparen tasen tasen shisateta itemji ojang olen shitak amshia zülutsü.

la lanuwa, lar yimdak koda lia aru ajisa menungra bilemteter, aser la taküm nung libaliru aser temelenshi balala ajangshia aruba indang lai shisadanger, gas nung soruchiokba, refrigerator, gari, light ano TV aser mobile phone indangbo tashitsü maka. Lar tsüraburi la tang koma alir ya angu nungbo parnok koda aoksatsü ta lai bilemer.

Semchirtem mimung meküta
menteper otsulai menti tsüka
chidaktsür. Kodangsa yamai mishi
nung menti tsüka kazüdir otsulai

La yamaji bilema alidang semchir
tanutsüla Asanglai ajongbena la dang,
“Nenoka tanur asüandang mentisa tsüka
chir machi?” ta asüngdanger. Kodang
lai hau ta langzü, “Sürabang Ice

cream aser pop corn-a chir machi?” ta tanutsüla jagisa asüngdang. Otsüla langzür,” onok mapang nungbo itemji kecha mali asü”. Tanurtem menti tatsükji achidang teka meleti amtettsü atema otsüla mentiji süng tila kaka agi tur tanurtem nem lema agütsü. “Aya, otsü nabo yamaji inyaksü kodang angazük?” ta tanurtemi asüngdang aser idangji lai menürema parnok dang langzúa ashir, “kübui onok nem menti tsüka chidaktsüdang yamai sürsa agütsü”. Sürabang, nebu mapanungi arudang ne nema kechisa bener arutsü ta tanurtemi la dang ano asüngdang, anungji otsüla la otsü ashitsü tenzük.

“Kübui pa tanga yimlen shishilembaa senzür arudang onok nem moji aser süngjanglijang tapu balala aser ano khen khenbo ninang mojitzü-o ta sa bener arutsü”. Semchir kati asüngdang, “Pai kechisa ayok”. Pai yimtsüng balala nung nok, nü yoka senzúa liasü. Laisa ano, “Pa dang nungi oset alidang tangari kechisa agütsür nenokia meteter na?.” Parnoki jang, an mesüra yinsang aser khen khen aika shishidangbo nashiasa agütsü ta otsüla ashi.

Tsürabur mapang nung asenok sen

mali asü. Anungji shishilemba dang melenteptsü asoshi jang, metsü, yongmen yin, merang yinsang aser küpra- ki tapu balalasa amshitep. Bilemdangra, parnok mapang nung kübra-ki ka agi nashi mesüra sü ka ka alitsü koka liasü anungji ya kanga senti süa amshia aru. Merang aser kakat sen yabo tesülenang British nunger arur külen amshitsü tenzük. Idangji asenok dokan-a mali asü. Ajaki pei-i nüngdakba pei sasa yanglua amshi. Kibong shia-i par peri alu yima tsünüsenpong, ak, an shiruru metsü aser sütakontak olangla inyak. Saka aseni yanglutsü makokbatem metsü, kübra-ki, osettsüset balala aser temang nung yanglokyangra, azük ayokertem dang nungi jang, an aser pakti amala agia melentepa liasü.

Nüburtem metsü alitsü asoshi lenmang talang jaja. Onok asoshi iba ya kanga dang senti liasü. Akhidangbo metsü lung ya pongtem talang sür tululusa angu. Kübui ashiba agi Konyak nungertemji kanga tesangra liasü. Parnoki-bo metsü yanglutsü

asoshi metsü tzüpusa atu aser yangji nungi adokba metsüji parnoki Assam lendeni bener lua yokshi. Iba kasa metsüji ano Naga kin tangartemi lua alizükersa atu. Idangji Naga nungertem sen mali asünung parnoki shishilembatsü asoshi kümba agi ayinba ang, arr agi atakba osettem, pakti, kozüjang aser bati-o, nashi, an amala agisa melentep.

Onok kiyonger katibo tzümaleni merang aser yongmen yin alisa alu aser bener atuagi yimdak yintsüngsang dangsa ayok, aser pai iba jagi nok, mertsüng aser nü-lak tem yanglu. Aser yongmen yin jagi temang nung yanglok yangratsü oset sa yanglu. Shishilembar kar azükjang aser kübra ki bener mapang mapang nung yim ajanga süi anungji onoki yim toktsür moaka tangalen nungia kechisarena oda nguteta liasü.

Anungji item oset ishika dak alaka, yimtsüngtem ajak pei peri poksüng kaa aru. Tanüngba ajak pei sasa züsentetba aser anameta nung anguba osettem agi dang yanglu. Onok yimdak poteper, yongsen mapa inyaker, yin atsünger, süng mapa inyaker, azük sangshi arür aser sü aremertem liasü. Item mapatem

rongnung ang ayiner, po ateper aser sü aremer ajak tetsür dang liasü. Item mapa inyaktsü teburtem asoshi anembong liasü.

Ang aremba ya kanga dang mapang agia saksaka inyakba mapa ka liasü aser kanga sashia anembonga takzütakbongba agi sünga liasü. Tzünüsenpongtsü mejungalir ta alu rozükerang iba mapa inyak. Yangi tetsür mashisha alirtem nem khenyongi mekongshidaktsü. Sentsü temerem ya azü sentsü asünung, shibai iba ya amshidir kanga mejungi, tasü mazüi asütsü ta takzüba agi oda kanga tantsür shirnok taküm joko kecha jenjang mali item jagidang süremtsü mapa ya inyak. Iba takzütakbong aliba jagi kin karibo iba mapang nungji sü temerem ya meyangu. Saka tangar kin dang nungiang alia amshi. Anungji sentsü ajak rongnung jenjang aser angutsü tasakbaji temerem ya liasü. Naga nungeri sü aremstü mozü yangludang süngo tu, naro, süngra, süngkü, aut aser yi amala oda sentsü balala asoshi terara balala amshiasa yanglu. Taginüba sentsü adokdaktsütsü asoshi süremtzü nung angji ishiben remli, agiteta kongdaktsür külen ano remli tasa asü. Iba sülenjia tetsürtemi

ang jagi temang nung sobutsüsa, süpeti aser langtem amala tak-a yanglu.

Ali chipo ya tetsürtemia yanglu. Asenok alipo ya poteperi amshiba talongtsü lung nung masü saka tongmelang yimya ka agi dang yanglu. Ajongliji jungjunga tepa yur külen teka agi taginüba ama menoktsü aser mi nung atsüksü.

Teburtema parnok teinyaktsü maparen tejangja liasü. Yongsen mapa, kisütsü, süng mapatem, nok nü aser akialu mapa balala nung amshitsü osettem yanglutsü aser tongtibangsa

yim anüksüji tebur shilem liasü. Saka tetsür tebur mebendangi ajak külemi inyakba mapa rongnung kaji aluyimba ya liasü. Aluatenba mapang nungi tenzüka nüburtem ajak alu mapa nung teka amuoka inyakteper. Tantsür tambur leni maor aser kinü tanurtem dak alaka shinga azünga malir. Tanü asüng nenok taküm yimya aser onok akhi libaliru medemdangra temenünütsüka lir. Mapa inyaktsü asoshi küm tatakzük kecha mali aser tanur ajaki tsürabur alu wadang nung yaritepa aru, aser tanü asüng ama shinga mapa nung sodi mangu. Onok asoshi omenji- Na chiyungtsü nüngdak süra nai inyaktsü nüngdaker. Tzü, ali, süng ajak angati aser mopung temerük. Nai ne tata shilemji dang inyaktsüla. Shingaia tangari asentzü sena inyaka bendenba dak imlaa melitep.

OJANG RATET

1. Moji : Mojidong ibai lepsar sateta mejaker
 2. Poksüng : Tebok asüng, techishi
 3. Poteper : Ajongli agi po ateper dang ajar
 4. Anembong : Ashibangba, anema- meshiteta aliba
 5. Takzüa : Tendanga, takzütakpong, lendanga.
-

TEINYAKTSÜ

A. Tasüngdangbatem langzüang:

1. Otsüla shiba den jembia liasü? Lai parnok dang kechi shia liasü?
2. Otsülai-a la lanuwa semchirtemi achiba kasaji achi asü? Tepilaji kechi?
3. Akhidang Naga lima nung shishilembatsü asoshi sen melena kechisa amshi?
4. Yimdak manguba yong tanga nungiang bener aruba osettemji kechisa?
5. Akhidang Naga lima nung shirnoki metsü yanglu? Parnoki aji kolensa ayok?
6. Rongsen ketsüng tsütsü Naga yimtsüngtem koma pei poksüng nguteta liasü?
7. Akhi alemli Naga nungertem taküm kechi omen nung ajemdaker ali?
8. Akhidang tebur aser tetsür na tsüngda mapa telemsaji kechisa liasü?

B. Agüja aliba olentem shitak asü tai zülüang.

1. Merang aser kaket sen yabo tesülenang British nunger arur külen amshitsü tenzük.
2. Ang aremba ya tsünüsenpong masüdang inyak.
3. Teti shia otsülai mimung meküta mener menti atsük, lai la lanuwa lar yimdak koda lia aru ajisa menungra bilemtet.
4. Tanur ajaki tsürabur alu wadang nung yaritepa aru.
5. Otsüla tebu teti tanga yimlen shishilembaa sa senzü.
6. Mashisha aliba tetsüri dang sentsü temerem nun gang aremba mapa inyak.
7. Naga nunger teburtem parnok teinyaktsü maparen asoshi anembongba kecha maliasü.
8. Akhidang Naga nungertem pei pei poksüng kaa aru.

C. Agüja alibatem asoshi lesson nung tapet ojang ka ka bushir agüjang:

1. Angsü nung teti asoshi sentsü enokba _____
2. Ali agi soruchioktsü mesüra tzü ayutsü atema yangluba _____
3. Merang agi kechisarena yanglur nisung _____
4. Shishilembatsü atema shitipak mesüra merang tenari amshiba _____
5. Tesem ka nungi kati oli aruli ta asüba _____
6. Azü mesükba sentsü _____

D. Koba shitak shimtetang:

Alemli mapang nung

1. Naga nungeri takzü takponga amangba
 - a. Shishilemba ba
 - b. Shiruru metsüba
 - c. Sü aremba

2. Küpra ki karbo kanga jenjang keta amshi. Ya ka agi _____ dena alitsü koka liasü
 - a. Azük ka
 - b. Chipo ka
 - c. Nashi ka
3. _____ yanglutsü asoshi süngra, süngküp, süngotu aser naro balala amshi
 - a. Ki
 - b. Süremtsü mozü
 - c. Chipo aonpo
4. Ki asütsü, yim anüktsü, pakti, molok ataktsüji _____ mapa liasü
 - a. Tebur
 - b. Tetsür
 - c. Yimer ajak
5. Naga lima _____ nung shingai tangar inyak dak metaloker melitep
 - a. Tanü asüng putu
 - b. Alemlü mapang
 - c. Otsüla nunger mapang nung dang

E. Ojang tasen angazükbatem amshia ne sasa orentem yangluang.

Senti, Poksüng, Anembong, Takzüa, Poteper

F. Nisung anana mener lemteptsü:

- a. Tanü Naga lima den alemlü Naga nunger koma lia aru medemdangang, aser temetemdangba balala pungu agüjang
 - 1.
 - 2.
 - 3.
 - 4.
 - 5.
- b. Bilemdangang aser lemsatepang:
Naga lima otsüla nunger mapang nung maliba mesüra meinyakba tanü asüng maparen balalatemji kechisa?
- c. Akhidang Naga nunger taküm otsüla nunger mapang nung benshia aruba mapa tajungtem asenoki kechisa angazüka benshitsüla.

Molulem Ozü

TANGAZÜKTSÜ NÜKJIDONG:

1. Lessonji shitak angateta züngtettsü.
2. Lesson den medemdanga tongtibang temetettsü angazüksü.
3. Tanur anana mesüra tesayur dener otsüji lemsateptsü.
4. Lesson nung agüja aliba teinyaktsütem shitak inyaktettsü.
5. Ojang tasen angazüksü aser itemji amshia oren shitak yanglutsü.
6. Telok aser anana teinyaktsü nung shilem agiba ajanga tajungba angazüktettsü
7. Asen arem shiruru koda wazüka aser kümzüka ayutsü tangatetba agütsütsü.
8. Lokti-i arem shiruru koda wazüka ayutsü iba atema mapa tenzüka terenlok kadaktsütsü meteta alitsü angazüktettsü.

Nagaland nung Pangti ya yimtsüng kübok lir. Iba yimtsüng yagi raliwali ka koba nung Molulem ozü aruba Molulem ozü küm shia merijang aika agi par yimtsüng tangar ajaki meteta arur. Item ozütem ya kümshia Africa-i aküm. Pangti yimtsüng ya Doyang aotsü atema mapang tatsüka Pangti reservoir anasa Wokha District nung anenzüker. Siberia nung item

ozütem ya rizüker aser yangnungjagi Nagaland tesem ajungaleni merijang aika khen anenzüksü arur. Saka Pangti yimtsüng nung anenzüba ya alima nung teimtiba lir. Ano Pangti yimtsüng dak alaka Molulem ozü ya Changtongya, Longleng aser kiphire district nung anenzüba angur.

Molulem ozü ya scientific tenüng agi *Falco Amurensis* ta ajar. Item ozü ya India aser Arabian tzüym ajungalen prokshir aser Southern Africa nung asükwa mapangji entoker. Iba ozü ya tulu masü (under 200 gms) talangtiba raliwali asüba ozütem ajak rongnung iba ozü ya ka lir. Küm ka nung 22000 km shi ayimer. Iba ozü ya tanga ozü nungi balakaji tzüym atena ayimtsü akoker aser tanen makai aonung tepiyong yimteter.

Küm shia October ita nung Molulem ozütemji Pangti lushi, Changtongya, Longleng aser Kiphire district nung anenzüker. Kechiba süra Arabian tzüym atena yima or Africa lima atongtsü lenmang talangka asünung mao tsüngda parnok tashi itshia item tesemtem nung anenzüker. Tamalenbo Pangti yimer jagi arem shiruru aser ozü sangnu wazüka aser kümzüka ayutsü memeteti parnok rongsen ajangzüksü mechi item ozütem shikaria liasü. Item ozütemji süngsang tatsü nung dang mejangba jagi shikarir atema akahtsü kanga temela liasü. Küm shia item ozütem aika Pangti lushi nung samadaksü.

Ajioda süaka yimtsüng nung iba ozü kümzüka aser wazüka ayutsü tangatetba agütsüba ajanga item ajak melenshi. Wokha aser tanga district nunga Molulem ozü kümzüka ayutsü asoshi sentong tulu yanglua tesem ajak nung prokshidaksü. Iba nung sentakba Nature education, Amur Falcon Club tentetdaksü aser yimtsüng nung yimsüsürtem nem Molulem ozü shikari masütsü tangatetba agütsü. Iba dak alaka sepaitem aser ozüng amertem iba ozü shikaritem noktangtsü atema mapa kanga junga inyak.

Pangti nung aliba nūburtem jagi Molulem ozü shikariba mapa melena item ozütem wazüka ayutsü tenzük. 2013 küm nungi Pangti lushiji iba Molulem ozü atema tejenokdak tesem ka aküm aser alima ajungai “Falcon Capital” ta Pangti yimtsüng nemji tenüng jaloktsü. Indian Wildlife Protection Act 1972 kübok Molulem ozüji kümzüka ayur.

Tanübo nai Pangti yimtsüng jagi odangra shikaritemji Molulem ozü aliba tesem ajonga nung kanga junga mit-a wazüka ayurtem kümogo. Mapang tatsüka tsüngda nung Pangti

lushi nung iba ozü tasüba ka danga maliba tenüng tajung lir. Iba jagi Pangti yimeri kanga junga kümzüka ayuba sayur.

Pangti otsü jagi kuli agütsür, kodang taküm shiruru kümzüka aser wazüka ayutsü indang jangja-a sayudir nūburtem tangatetba tajungleni raliwalirtem asoshi nüngtugu tesem ka kümogo. Alima ajonga nungi ozü meimertem iba Molulem ozü tesüngmangtsü lokti tulu adenshia kazüba ajitsü atema arur aser tanü ibaji asen lima nung lir.

OJANG RATET

1. Raliwali : Khen atema arur aoba.
2. Rizüker : Entsü nungi techanu adokba.
3. Lushi : Tesem.
4. Shikari : Shiruru/ ozü sangnu akartem, tepsetertem
5. Süngsang : Kongsang.

TEINYAKTSÜ

A. Tasüngdangbatem langzüang

1. Kechi agi Pangti yimtsüngji nüngtugu aküm?
2. Pangti yimtsüng ya kechi tesem nung lir?
3. Molulem ozü ya kechi koma ka? Kechiba iba ozü ya tangar dang nungi balaka?
4. Pangti lushi dak alaka kechi tesem nungsa Molulem ozü ya anenzüker?
5. Kechiba Molulem ozü ya Pangti lushi-i arur?

6. Kechiba Pangti yimtsüng nung Molulem ozü tesama aika ajuru?
7. Molulem ozü kümzüka aser wazüka ayutsü asoshi kechisa renema lir?
8. Pangti otsü jagi asenok dang kechi kuli sayur?

B. Agüja aliba orentemji shitak asü tai langzüang:

1. Molulem ya ozü tulu ka lir. _____
2. Küm shia October ita nung Molulem ozütemji Pangti nung anenzüker. _____
3. Molulem ozü tatembangbuba atongtsübaji Siberia. _____
4. Pangti nungeri akhidang nungi Molulem ozüji wazüka liasü. _____
5. Shikarir nungi ozü wazüka ayur aküm. _____
6. Pangti lushi nung Molulem ozü ya alima nung teimtiba adenshir. _____
7. Molulem ozü dak ajemdaker lokti tentettenra ajongaji entsü rizükdaktsütsüba.

8. Molulem ozüji akahtsü kanga tasak kechiba süra parnokji süngdong talang
nung alir. _____

C. Oren jagi kechi ashir:

1. Molulem ozü ya tila saka tashi tait.

2. Molulem ozü aika shikarirtemi tepseter.

3. Pangti yimertemi Molulem ozü shikariba nungi mit-a kümzüka ayur.

4. Molulem ozü jagi asükwa mapang nung talem jaka nung alir.

5. Molulem ozü jagi tzüyim atena ayimer.

6. Molulem ozü ya kanga kara apur mesüra tepsettsü akoker.

7. Molulem ozü kümzüka ayutsü asoshi Pangti nunger nem tangatetba agütsü.

D. Tazüing alidakji shitak langzüang

1. Molulem ozü ya scientific tenüing agi _____
2. Alima ajungai Pangti yimtsüing dangji _____ ta ajar.
3. Molulem ozü yagi küm ka nung _____ shi ayimer.
4. Tamalenbo Pangti yimer jagi parnok _____ ajangzüksü mechi item ozütem shikaria _____ liasü.
5. Molulem ozü jagi süngsang _____ nung dang mejanger.
6. Pangti nung aliba nüburtem jagi Molulem ozü shikariba mapa melena _____ ayutsü _____ tenzü.
7. Molulem ozü ya ozütem ajak rongnung _____ raliwali asüba ozü lir.
8. _____ küm nungi Pangti yimtsüingji Molulem ozü wazüka ayuba yimtsüing aküm.

E. Agüja aliba ojangtem amshia tazüing alidakji süngdakjang.

Wazüka, raliwali, tzüym, lokti, lushi

1. Iba yimtsüing yagi _____ Molulem ozü küm shia merijang aika arur.
2. Arem shiruru aser ozü sangnu _____ aser kümzüka ayutsüla.
3. Küm shia item ozütem aika Pangti _____ nung samadaksü.
4. Alima ajonga nungi iba ozü _____ tulu adenshia kazüba ajitsü atema arur.
5. Iba ozü yagi _____ atena ayimtsü akoker.

F. Jembitepbang (speaking activity)

Telok ka nung nisung asem sem menang aser tsünglanglen agüja alibaa tasüingdangba temji lemsatepbang. Nü tebilemba tem class pur den lemsatepbang.

1. Kechiba nai ozüsangnu aser shirurtem kümzüka ayutsüji tongtibang ta bilemer?
2. Ner tesem nung aliba ozüsangnu aser shiruru shikaritem noktangtsü atema nai kechi tasatempa amshitsüla.

Allu, Akong Aser Ango Melenshiba Otsü

Aor Tar Nunger Otsü

TANGAZÜKTSÜ NÜKJIDONG:

1. Otsü angateta azüngba den külemi karaa züngtettsü.
2. Otsü tarensen benteta angatettsü.
3. Pei shisa amshia tesayur aser külem pur den otsü atongtsü aser otsü nung aketba tetuyuba tajungtem lemsateptettsü.
4. Zülua aliba otsü nung tongtibang ojang, oren aser tangazüktsütem ajitettsü akoktsü.
5. Tezüluba aser o agi otsü nungji pei tebilemba aser tangatetba ashitsü akoktsü.
6. Karaa züluba nung yaritsü.
7. Züludang ojang tasentem shitak amshitettsü.
8. Pei pei oshi oben amshia otsü atongtettsü.
9. Asen tar nunger otsütem angazüktsü tali tejangraba kümdaktsütsü.
10. Otsü nung ajemdaker telok balala lemsaa jilushi asaya nung shilem agia angazüktsü.

Akhi alemli mapang ka nung tzü shiruru kar tsüngda tembar tajung yimtet. Parnokji Tsüngen, Allu, Akong aser Ango liasü. Parnok kodanga mepilai kechisa inyakdir teti külemi dangsa inyak. Kodang metsü tsüngküm arudir Naga nunger yimsü ama parnok ajak yaritepa kar lui khen, kar lui khen ta renemasa ayu.

Yamaji yangtepdang kenü parnok tsüngen sanger lu nung amungtsü anogo atong. Tembartem ajak sentepa ken tentepa mo atemtsü tenzük. Kenpiga inyaker külen anüngdang

anjungmenshidang soruchioki ao. Alu kibur asünung mapa inyakertem nem pok renemtsütsüji tsüngen

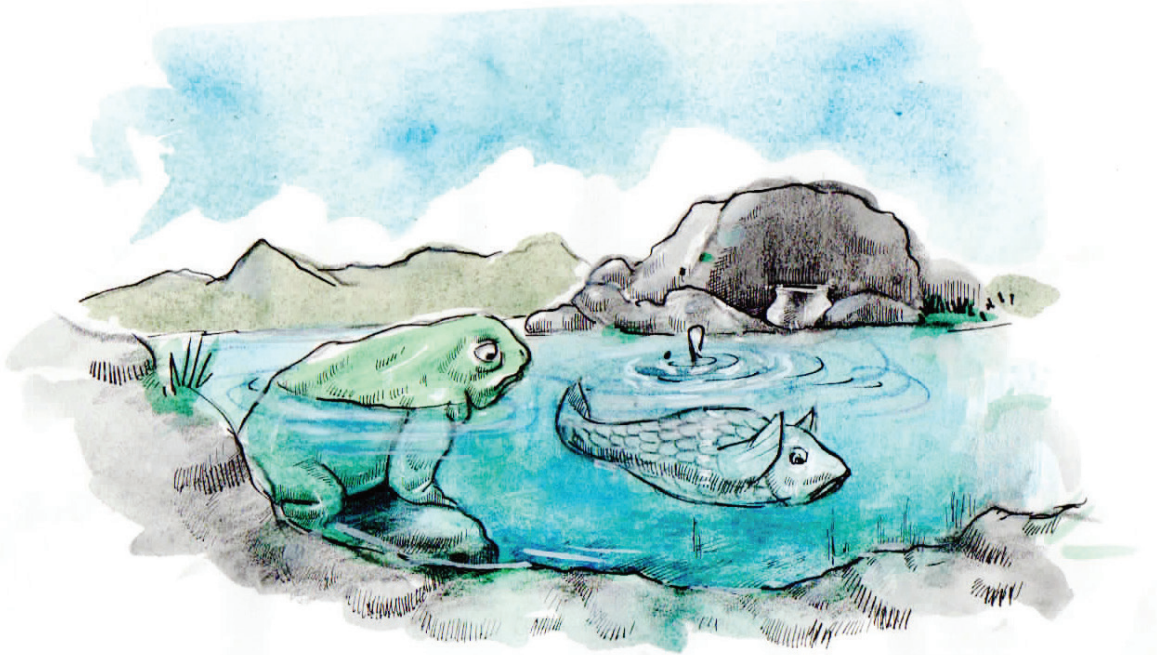
mapa liasü. Pa kanga dang tagütsünü asünung tembartem asoshi aon tajungtiba ka pai sotsünüa bilem saka aon nung enoktsü shi maka, koda asütsü! Kechi agi aonji terunem keta junga sotettsü ta pai mener bilemdang. Tesüsa pai aon nungji pa tetsüng ka lokzüker enoktsü apitet. Ajisür külen pai aonji menakdang nung kanga junga menaktet nung pa kanga pelaa liasü.

Soruchiok temer külen pai ayimtena medemertem chiyungtsü aja. Parnok arua mener jangratema tululu chiyung aser ajaki chiyungtsüji kanga junger ta pa tenüng sanga aon nungji kechi enok aji metetnúa liasü. Idangji tsüngen parnok dang aon nung enoktsü shi maliba agi pa tetsüng ka enoka aso ta langzü. Iba ya angashia tembartem khenbo kanga aoksatep, saka tatsüka lir kodang parnok süngjema aküm oda pai onsara nanga soteterji pai-sa parnok asoshi teti soruchioktsüla ta asayatepa liasü.

Yamaji parnok tsüngen sanger lu nung ishinü munga aodang temeimtsü tsüngen par medemertem asoshi soruchiokdang kenü ka, kenü ka ta pa tetsüng lokzüka sotsü. Tatemsa anogo ka atong kodang aon nung

enoktsü pa tetsüng kata manüangi temang kija aküm. Saka pai meimba tembartem nem anosa aon tajung ka soa chiyungdaktsünü. Anungji pai pa sasa aon nungji enoka sotsütsü mulungteta aonpo jagi pongoka ai. Joko tsüngen mali asünung panüji chiyungtsü mapang nung tembar asem tajai arur shinga mali asü. Tepok tazüng, ayar asünung meilongi parnok jendang bushia adenshi nung soruchiok ajak temer saka tsüngenji mali asü. Metsümeshi-i aoba dang alitsü südi ta bilema parnok pei sasa chi mesüka chiyungtep. Aonjia panüji balaka tanangba liasü. Ajungbena angoji ola tashi-i adoka aoksa kechiaser pa auso nungji tsüngen ka tetsüng kata maket merem merema sor enoka liasü.

Tsüngen pa tasü tonga parnok chiyungtsü asoshi tajungtiba renemja liasü. Ya tashi atalok nung tamasabo tembartemji temulung zürepa liasü. Saka parnoki pa jakla yimya indang jembitepa aodang pa ya tera matu ta parnoki angateta aru. Tsüngen jagi tapu ajak tali aroka agir ta shia alluji menümeso. Tsüngenji tokolak tapak asüba agi yamaji benshir ta akong jagi shisema tashi agi menütsü tenzük. Oda oda parnok sasa anentsü

mokoki pei medemer taküm tenlaba indang kecha mesükshi-i tepok nung nemeter apuzüa menütepa liasü.

Mapa süshia, tsüngen süshia ajak amatoker parnok yamaji menütepa alidang allu jagi pa temang rangben nung balaka aiter ama bilem aser ajizüka yoknung pa tepoklang nungi tenzüker teküm tashi apua atua wakmesoa liasü. Pa aoksaba tejak ngua medemertem menütepba anener reprangdang nung allu temangji wakshi waklemer tenükjang jokteta adoker oda tereprangtsüji kangasa mejungra angu. Khenpiga lir külen akong jagi pa tetsüng tesüleni perepa aor ama ait nung aoksar pa tetsüng arakzütsü merang saka idangji pa tesüleniang joka joka ao.

Ango jagi pa medemertem dak temelenshi adokbaji ngua süngmangseta repranga liasü. Pa mulungjang tongtonglatsü atua pa-a kechi agi tia-a ali ta tsübuseta alidang kopi melii pa tekong khenyongi melii aküm. Tang item medemer asem tereprangtsüji tetsübuttsü ka aküm nung parnoki pei sasa meranglokteti aküm. Aser idangji parnoki pei tai angateta pei jakla yimya majungba agi merenshir ta meteta aru. Anungji parnoki anasa aliba tzüpu ka bushia or yangji pongoka yir atsük. Saka parnok temang nung iba temelenshi teti asoshi mesamai tanü tashi iba tereprangtsü dener alir, allu tenük jokteta adoka tepok awak, akongi teti tesüleni dang joka aor aser angu tekong maket.

OJANG RATET

1. Menütsü : Atalatsü, tilutsü
 2. Ajungbena : Meimlai, masüba mapang
 3. Ayimtena : Ola adoka, ayimten
 4. Süngjema : Anisüngzüka, tesüngjem
 5. Zürepa : Shisa amsa, jashia.
-

TEINYAKTSÜ

A. Tasüngdangbatem langzüang:

1. Tembar pezüji shibasa?
2. Tsük azüngdang tembar pezü jagi komasa inyak?
3. Iba otsü nungi nai-a Naga nunger aluyimba yimya komala ka angazüker?
4. Kechiba tsüngen aon nungji pa tetsüng enok?
5. Tsüngen jakla yimya kar rasaa züluang.
6. Iba otsü nung tangazüktsü kechi lir?

B. Nai item shirurutem tereprangtsü koma angur tatsütsü rasaa züluang.

Ango :
Tsüngen :
Akong :
Allu :

C. Agüja alibatem medentepdakjang:

1. Alu kibur	a. Aon nungji pa tetsüng ka lokzüker enok.
2. Tsüngen	b. Mapa inyakertem ne pok renemtsü.
3. Ango	c. Parnok arua mener jangratema chiyung aser aon
kanga nanga sotetba atema pa tenüng asang.
4. Tembar asem	d. Tsüngen jagi tapu ajak tali aroka agir ta shia menümeso.
5. Allu	e. Pa auso nungji tsüngen ka tetsüng kata maket enoka
liasü.

D. Agüja aliba ojangtem shitak amshia tazüng alibatem süngdakjang.

Pongya, Jokteta adok, Melenshi, Tenüktelen, Tenüng asang

1. Akhi yimya dang nungi balaka akümba _____
2. Langka nungi mesongteta adokba _____
3. Tuluba küma salaba _____
4. Tetsüng teka amala dang ajar _____
5. Nisung mesüra langka ka junger ta ashiba _____

E. Agüja aliba olen shitak süra (✓) aser tai süra (X) agüjang.

1. Medemer pezüji ango, tsüngen, küpra aser allu ta liasü.
2. Medemer pezüi alu mapa inyakdang kar lu nung khen, kar lu nung khen ta melentepasa inyak.
3. Naga nunger yimsü nung alu kibur kazüa alidang nüjartemisa soruchioker.
4. Allu jagi akong indang tetsüng ka lokzüka aon aso.
5. Tokolak tapak asüba agi tsüngenji tera matu ta allu jagi ashi.
6. Tembari taküm tenla agütsüba nung menütsüba agi allu, akong aser angoji merenshi.

F. Orenji kümdanga züngang. Tembar tajungji kechi bilemdangang. Tembar tajungji koda benschir iba nungji sentsü tamak tepang aser tembar tamajungji koda benschir iba nungji sentsü temerem tepang.

Pa mesüra la atema dang bilemba	Ne indang tajung jembiba	Na nüngdak dang yariba
Nai jembidang angaba	Ne indang osettem masüngdangi agiba	Ne indang nüngsen jembiba
Ne indang tamajung jembiba	Na aibelendang yariba	Na akhümtsübua aser meima benschiba
Ne dak temulung alemba	Na menütsüba	Na ajungshiba

G. Tebilemtsü koktetba- Item tensa balala nung nai kechi inyaktsü? (Iba teinyaktsü ya tesayuri mulungba nung inyaktsü akok, jembiba mesüra züluba nung)

- Recess mapang nung nisung ka pa den asayar shinga mali pa kisüng nai ngura.
- Class nung nisung ka dak mejungi benshiba nai ngura.
- Chiyungba mapang chiyungtsü maliba nisung ka nai ngura.

H. Jembitepbang (speaking activity)- Olemtep (dialogue)

Olemtep ya nisung ana mesüra iba dang teimba tsüngda züluba nung mesüra jembitepba lir. Yimdangjem nungbo, iba ya nisung ana mesüra talila tsüngda o jembitepba lir.

Tesayuri tanurtemji lemsaar medemer pezü indang mapaji o lemteptsü shiang aser tanur shia nem parnok jakla yimya indang ashitsü shiang- kadang medemer pezü tsüngener alu nung mapa inyaktsü tenzük.

Naga Nunger Shisaliok Otsüren

TANGAZÜKTSÜ NÜKJIDONG:

1. Lessonji angateta züngtettsü.
2. Lesson den metemdanga tongtibang temetettsü angazüktsü.
3. Tanur anana mesüra tesayur dener otsüji lemsateptsü.
4. Ojang tasen angazüktsü aser itemji amshia oren shitak yanglutsü.
5. Lokti nung shilem agiba ajanga tangazükba tali ulushitsü.
6. Lensanirtemi Naga lima nung inyakteta yutsüba asoshi tenüng asangtsü.
7. Tazüngba aser shiametetba agi asenok Naga nunger tejakleni koma aser koda anir junga metettsü.
9. Maparen tasen tasen shisateta itemji ojang olen shitak amshia zülutsü.

BRITISH YIMSÜSÜBA MARUDANG:

Akhidangbo asen Naga nunger ya atsükoker tangar den libalirua kecha melel liasü. Oda kiyonger limatem tatishitsü agi Assam, Manipur aser Myanmar nunger dena tongtepratep kangabo maliasü. Yamaji asen libaliru balaka jagi asen kin sobalibaren tali tashi itshia wazüka yutetba agi tangar yimyatem agi asen inyakyim mokoktet. Oda Naga kin oshi balala aika liaka tezüluba kecha melii jembia aru. Aser tangar dak nungi atsükoker libaliruba jagi tangar oshi apua amshitsü mesüra asen oshi nung o tasen puratettsü mebilemi aru. Anungji otsüölem, sobaliba aser shisayim ajak putu ka nungi ka tashi

mulungzüng agi dang angazüktepba ajanga dang asen kin otsüren wazüka ayu.

AKHI LIRU SAYUYIM:

Ajioda tezüluba kecha meliaka asen Naga kin libaliruyim aser shisayim ajakji Arju aser Tsüki nung lanurtem dang taintemi sayua aru. Arju ya tebur lanurtem ayipdak aser Tsüki ya tetsürtem ayipdak lir. Tetsür mesüra tebur küm tuko nungi terka tsüngda nungibo joko tetsürtem pei ki toktsür Tsüki nung ayiptsü aser teburtema Arju nung ayiptsü ta liasü. Arju mesüra Tsüki nung ayipba mapang pei tongerpar ngutepba sülenbo joko kibalenbua pei kibong tasen kümtet.

Tsüki aser Arju nung sayuyimji nisung ka taküm libaliru rangben asoshi angazükdakja liasü aser yangji angazükba jagi Naga nunger ka taküm nung anogo shia libalirutsü yim peridaktsü. Arju aser Tsüki nungji kentenmenü, otsüolem, takyatakko, aluyimtsü aser nisung taküm ka anogo shia anema alitsü angazük, kechiaser akhi mapangbo mozü maka den warashira aser tashidak jenti liasü. Tongtibangsa teburtembo arr den raratsü aser arem shiruru balala den raratsü ajakji Arju nung angazük. Arju aser Tsüki nungji lanurtem pei taküm libalirutsü dang masü yimdenyimli aser loktiliba inyakyim aser khuret balala benteta aotsü indang angazük. Ibalala inyakyimji American Baptist Missionary-temi asen lima nung school lapok tashi ka nung dang tembanga ao.

AMERICAN BAPTIST MISSIONARY- TEM MAPA ASER BRITISH YIMSÜSÜBA

Asen Naga lima nung America nunger missionary-tem aruba den külemi iba mapang British yimsüsüba tewangshiba putu ka asüba agi par yimden ana lungjemer English oshi sayuba den külemi anüolen alir libaliruyim Naga nungertem nem

angazükdaktsütsü tenzük. Kechiaser Naga nungertemi par oshi metetba ajanga parnoki sayunüba melamela sayutettsü ta parnoki meteta liasü. Ano, khristan yimsüji Naga nunger dang sayu nung dang Naga nunger rongnung raratep, tsükchitep aser lepteptsüngtep malitsü ta parnoki meteta liasü. Anungji America nunger missionary-temi Naga lima yimtsüngtem nung kaketriju lapokba den arogo tentetja khristan yimsü sayuba ajanga kaketshisatsü sayua azüngtsü aser zülutsü metetdaktsü.

Mezüngbuba America nunger missionary Naga lima nung mapa tenzüksangji Rev. Miles Bronson liasü. 1839 küm pa Assam arrtsü anasa Konyak lima Namsang yimtsüngi aru. Pai yangji Assam nunger evangelist

Rev. Miles Bronson

ka tenüng agi Godhula Rufus Brown teyari agia mapa tenzüksü meranga Namsang yimdak school ka lapoker yangji tanurtem sayutsü tenzük. Saka tia maka pa temang mejungi iba yimtsüng toktsür ao.

Bronson or külen ano America nunger missionary ka tenüng agi Rev. Dr. E W Clark 1872 nung Assam nungi Nagalandi aru. Taoba mapang

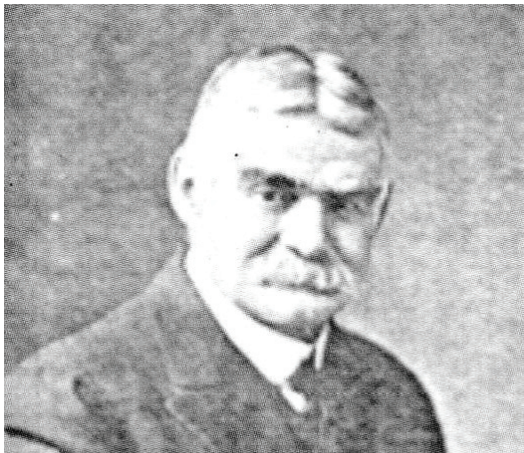
Rev. Dr. E W Clark and Mary Clark

Bronson den yaritepa alisang Assamese nunger Godhulai yaria Assam lima Sibsagar nung Dr. E. W Clarki Mission Centre lapoker yang nungjagi Ao limai arua mapa tenzük. Yamaji Clarki Ao lima yim ka tenüng agi Molungkimong nung 1872 nungi mission mapa tenzük. Iba sülen 1876 küm Molungkimong nungi yim tasen ka Molungyimsen aküm aser yangji 1878 küm Rev. Dr. E.W Clark kinungtsü Mary Mead-i tetsürtem asoshi mejita school ka lapok. Aser

Godhulai-a teburtem asoshia school lapoka sayua liasü. Yangji Rev. Dr. E.W Clarki Molungyimsen yimdak printing press ka tenüng agi Molung Printing Press 1880 küm lapok. Yamaji pai ken kaket ka aser kibubai sayuba sarasadem Ao oshi nung meyipzüker sayua angazükdaktsü. Ajioda Molungyimsen yim ya khristan yimsü aser alima shisaliok sayudak aser anüolen alir yimyaliru sayua angazükdak mungjen ka liasü. Saka iba tesem 1894 nung Impur tesemi belena orr yangji Ao Baptist Arogo Mungdang amenoker mission mapa inyaker.

Yamaji Rev. Dr. W E Witter ajanga Lotha lima nung Tsüngrem yimsü den külemi shisaliok sayutsü tenzük. Pai Lotha oshiji Roman zülujang agi züludaktsütsü tenzuka 1889 küm par oshi nung Orrlem aser ojang ratet kaket adok.

Ano Dimapur nung Rev. Dr. C D King ajanga Chumukedima nung 1882 küm school lapok, saka 1887 kümbo ibaji Dr. Rivenburg ket nung agizük. Dr. Rivenburg ya Angami nungertem den küm 36 shisaliok sayuba den külemi shiranger anepalua lia pa taküm tembang.

Dr. Rivenburg

Meilongi British nungertemi Naga lima nung shisaliok sayutsü maparen nung temulung agüja American missionary-temi lapokba school-tem dena parnoki agizüker anepalutsü tenzük. Putu metsü buba nung 1930 küm tashi nungbo Nagaland nung Government Primary School 161, Middle English School 3, High School 2 Kohima nung ka aser Mokokchung nung ka aser Kohima nung Technical School ka tenüng agi 'Fuller Technical School' tenzük.

AMERICAN MISSIONARY-TEM SAYUYIM

American Missionary-temi lapokba mezüng school-tem nükjidongji

azüngtsü aser zülutsü sayutsüba nung dang ranglok. Parnoki Roman zülujang amshi aser English agi sayu. Kaketriju nung azüngtsü amshiba kaketji Laishiba Naga kin oshi nung meyipzükba dang liasü. Temang anema alitsü aser jaklaliru tajung sayubaji kaketriju nung sayuyim tongtibangtiba liasü. Sen aahzüksü asoshi ki aser ki oset yanglutsü, yin agi oset atsüngtsü, sü mechitsü aser arrtsü mapatem sayu. Meilongi tila tanur kaket pei tetsü oshi nung adoker kaketriju nung sayu tenzük.

Ajioda anüolen alir yimya agi shisaliok sayuba ajanga pei taküm, lokti aser rongsenketsüng ajak nung Naga kintem tejakleni aotsü tenzük. Temetetba angurtemi anir joko Naga nungertem shisatsü ulushia kümer tangar yimyaliru nung aotsü tenzük. Naga nunger asoshi American missionary-tem taküm bendanga agüja inyakba mapa ya tamamatsü aser asen nüburi kodanga mungutetba shisaliok metsü tajung prokba ka liasü.

OJANG RATET

1. Tongtepratep : Osang agitepba
2. Wazüka : Kümzüka

-
3. Puratet	: Yanglutet, apitetba
4. Arju	: Asangur ayipdak ki
5. Tsüki	: Aiür ayipdak ki
6. Mejita	: Alakteta
7. Tamamatsü	: Kodanga mamatettsüba.
-

TEINYAKTSÜ

A. Tasüngdangbatem langzüang:

1. British nunger marudang Naga nunger koma liasü?
2. Naga nungeri azüngtsü aser zülutsü memetetba mapang shisatsü koma angazüktep?
3. Naga nunger Arju inyakyim tatsü agi rasaang.
4. Kechiba British nungertemi Naga nungertem den inyaktsü American Missionary-tem jaok?
5. America nunger shibai Naga lima nung mezüng mapa tenzük? Pai kaketriju kong lapok?
6. Rev. Dr. E.W. Clark Nagalandi kodang aru? Pai Nagaland nung mission mapa kong tenzük?
7. Shibai Molungyimsen nung kaketriju tenzük?
8. Rev. Dr. W.E. Witter ajanga Lotha nunger rongnung mapa koma inyak?
9. American missionary-temi Naga nunger rongnung shisaliok koma sayu?

B. Telangzüba shitak shimteta tazüng alidakji süngdakjang:

1. _____ ajanga Naga nunger Angami kintem dang shisaliok dak alaka doctor ka ama shirangera anepalua liasü.
 - a. Rev. Dr. C D King
 - b. Rev. Dr. Rivenburg
 - c. Dr. W E Wilter
2. Bronson aser Clark tenaprong den yaritepsang Evangelistji _____
 - a. Mary Clark
 - b. Supongmeren
 - c. Godhula.
3. British yimsüsürtemi Naga nunger ya khristan yimsü dangi meyip nung koba mapa nung teyari ngutettsü ta bilem.
 - a. Naga lima nung temzüng ozüng shitak yutetba ajanga ozüng kübok yimjung nung alitsü.

- b. Lisopur otsü kaket küma zülutsü.
- c. Sobaliba ken ajanga otsü ashitsü.
- 4. Naga nunger Mulungzüng o bentepba shisatsü agütsütepba ya _____
 - a. Tebang o putu ka nungi ka nem agütsüba.
 - b. Lisopur otsü kaket nung züluba.
 - c. Ken ajanga otsü ashiba.
- 5. Molung Printing Press shibai tenzük
 - a. Godhula Rufus Brown
 - b. Molungyimsen village council
 - c. Dr. E W Clark
- 6. 'Fuller Technical School' ya kong tenzük _____
 - a. Molungkimong
 - b. Mokokchung
 - c. Kohima

C. Agüja alibatem medentepdakjang:

1. Akhi liru sayuyim	a. Molungyimsen nung mezüngbuba tetsür kaketriju tenzük.
2. Dr. E.W. Clark	b. Chumukedima nung kaketriju tenzük.
3. Dr. Miles Bronson	c. Arju.
4. Dr. W.E. Witter	d. Namsang yimdak kaketriju tenzük.
5. Dr. Rivenburg	e. Lotha oshi nung orülem aser ojang ratet zülü.
6. Mary Mead Clark	f. Molungyimsen nung mission kimung mesem.
7. Dr. C.D. King	g. Angami nunger den mozü doctor aser shisaliok tanishir mapa inyak.

D. Shisaliok tapu ana inyakyim oren asemsem nung züluang:

<i>Arju nung shisaliok</i>	<i>Anüolen alir missionary shisaliok</i>
1.	1.
2.	2.
3.	3.

- E. Nisung 4 nungi 6 tashi nung telok balala küma lemsaang, kokra kin mesüra lokti kasa tembar den. Ner tesayurtem, taintem, lokti tanishirtem teyari agia asen lima nung shisaliok tsütsü lensanirtem indang otsü bushiang aser pa mesüra la indang otsü pongtem zülu ka züluang. Ner classpur tsüngdang aji zünga shiang.
- F. Nagalima map ka yangluang. Lesson nung agüja aliba tongtibang district tem bushia asüa yuang. District balala shia agüja aliba tesemtem nungji lensanirtem indang tenüngtem züluang.

Jabaso Aser Jalatem

TANGAZÜKTSÜ NÜKJIDONG:

1. Kensü ola shitak amshia sangro züngtettsü.
2. Ojang tasentem angazüka pei sasa orentem nung amshitetsü.
3. Sangro nükjidong angatetsü.
4. Taoba aser tasenba putu nung lokti tangatetba metemdanga putu tsüngda tangatetba balala angazüktsü.
5. Sangro nung ajemdaker tasüngdangbatem langzütetsü.

Taoba mapang tsüraburtemi ashi...

Jabaso, teburtemi majeber.

Teburtemji tasü aser tashi tait.

Teburtemji walunir asütsü asoshi aso,

Tetsürtem ama tenemnem jembitsü asoshi masü.

Jala, tsüngken tsübuja ajemalua liang.

Tetsürtemji tanük aser tesüngjem alir.

Tetsürtemji anepalutsü asoshi aso,

Teburtem ama tayim mesüra teraratep.

Tanü putu tsüraburtem...

Jala, na tebur den saku lir.

Nai makoktsü kecha mali.

Na tetsü ka dang nungi taoba aso.

Na aqirtem asoshi na shisa tebulu.

Jabaso, na ozü senti senmang.

Asa tao nung na ozü teimla khuyudong.

Nebu dang nungi taoba asütsü na aso.

Nai onok mangdang tanaben asangsang kümtsür.

OJANG RATET

1. Walunir : Lenir, samanir
 2. Tenemnem : Tilateri, ila-a bilemba, tulu masü
 3. Senmang : Rongsen, oset, lim amangyonga aoba, tagitarutsütem
 4. Mangdang : Nükla, pungmang
 5. Asangsang : Shitakba, adangji.
-

TEINYAKTSÜ

A. Kensü ola shitak nung sangroji ola adoka züngang.

B. Tasüngdangbatem langzüang:

1. Taoba mapang nung tsüraburtemi tetsür aser tebur dang nungi imlaba jakla yimyatem kechisa liasü?
2. Taoba aser tanü putu mapang tsüraburtemi jalatem nungi jakla yimya imlabatem koda melenshir?
3. Sangro nung ashiba tebur ka jakla yimyatem kechisa?
4. Sangro nung ashiba tetsür ka jakla yimyatem kechisa?

C. Sangro nungi agiteta agüja aliba oren tetezü shitak shimtetang.

1. 'tetsürtem anepalutsü asoshi aso', tetezü
 - a. Tetsürtem tasü aser tashi mait asütsü atema aso.
 - b. Tetsürtem akmesena tashi angatsü asoshi aso.
 - c. Tetsürtem tangar anepalutsü asoshi aso.
2. 'Na tetsü ka dang nungi taoba asütsü aso', tetezü
 - a. Na tetsü ka asütsü atema dang masü saka ne sempet balala amshitsü tejangraba alitsü aser pei sasa sen aah alitsü asoshi aso.
 - b. Netsü dang nungi tajungba asütsü asoshi aso.
 - c. Na mapa tajung ka angutsü asoshi aso.
3. 'Nebu dang nungi taoba asütsü na aso', tetezü
 - a. Nebu dang nungi mapang tajungba aser tuluba ajangzüksü asoshi aso.
 - b. Nebu dang nungi tanur teimba asotsü asoshi aso.
 - c. Nebu dang nungi tasü taitba asütsü aso.
4. 'Na onok mangdang tanaben asangsang küma alitsü', tetezü
 - a. Na tetemjen jabaso akümtsü.
 - b. Ner tsürabur pungmang nükjidongtem metongteti aliba nai ajangzüksü.
 - c. Nai ne taküm nükjidong atongtsü.

5. 'Asa tao nung na ozü teimla khuyudong', tetezü

- a. Onok tantsür tambur akümdang nai onok reprangtsü.
- b. Na tebur asünung na ajanga dang asen kin kidong mesamai aor.
- c. Onok tain akümdang nai onok asoshi sen aahtsü.

D. Telok nung lemsatepbang

Telok ka nung kaketshirji 5 lemsaang. Sobaliba nung jabaso aser jalatem kaketshisatsü bushiba, senmang ren, mapa amala indang tebilembatem kar jembitepbang. Tajungtem indang jembitepbang aser tanü tendak nung apetba temelenshitsütem shidangang.

Shilloi Awatsüng

TANGAZÜKTSÜ NÜKJIDONG:

1. Lessonji angateta züngtettsü.
2. Lesson den medemdanga tongtibang temetetsü angazüktsü.
3. Tanur ana mesüra tesayur den otsüji lemsateptsü.
4. Lesson nung agüja aliba teinyaktsütem shitak inyaktettsü.
5. Ojang tasen shitak angazüktsü aser itemji amshia oren yanglutsü.
6. Nagalima nung awatsüngtem talisa Shilloi awatsüng koma tongtibang metettsü.
7. Tzü mopung menena aoba nungi lokti aser kijai koda kümzüka aser wazüka ayutsü tangatetba agütsütsü.
8. Pei tebilemba aser tangatetba shitak amshia zülutettsü.
9. Tejaokba shiti zülü metettsü.
10. Tejaokba shiti koma zülutsü angazüktsü.

Myanmar artsü südaka Patkai lir. Iba ya Phek district nung Meluri ongmanng tiyongtsü nung tobur sub-division kübok Phokhungri tajung awatsüng temerük ka lir, koba tesem Lütsam yimtsüng nung lir. agi nisung temepu mesük, ibaji Shilloi Iba awatsüng tasazük ya 0.25- 0.30 awatsüng lir. Iba ya Nagaland nung sq km shi lir. Shilloi temeküt tesemji pa sasa adokba awatsüng tulutiba tobur kanga tajung kechiba süra

linep ajungaji pine dong agi sünga mekütbanga aliba tesem lir. Iba wapetsa lenmangji tobur kanga junga kolenkolena awatsüng matong tashi yia lir.

Shitakba awatsüng tenüngji “Lütsam” liasü, tetezü “atsüngdaka aliba tzü” kechiba süra tzüji marakzüi dang alir. British nungertemibo ‘Shiloh’ ta aja. Saka tanübo iba tenüngji ‘Shilloi’ ta ajar.

Idakji alir nüburtemi awatsüng nungji tanela amungdak ta züngshir, kechiba süra iba temeküt nungji tesüngmangtsü otsütem aika lir. Parnoki ashiba agi iba awatsüng anükla tanela ka lir, la dangji ‘awatsüng chubatsür’ ta ajar.

Tar nunger otsü kati yamai ashir, Lütsam yimtsüng nung alir Lunuri kin nungi kibong kati iba awatsüng meküta alu ayim. Kenü anogo tsürabur jagi par jalaji jendang yutsür jen anasaji alu inyaka liasü. Tena mapa inyaka lia tanur ka ajebba ola angashi anungji tena jendang jagi asemtepa ao nung tanurji jendang nungji mali asü. Akokba tashi tanurji bushi saka mangu. Mapang tatsüka lir awatsüng tiyong nungji teka ana tzü

nungjagi adoker tanurji soter angu. Anungji yimtsüng nung alir jagi tanurji kümzüksü mechi tzüji odaktsütsü atema tapok ka atu. Aji saka iba mapaji anentsüsa kümatok kechiba süra par yimtsüng nung tazüngbai pungmang ka pungmang aser iba pungmang nungji ola ka ajanga parnoki awatsüng tzüji mesütokra par yimtsüng nung nisung aika asütsü ta merenshi.

Aji ta sür külen parnoki awatsüng mesütoktsüba mapaji anen aser iba melenji tanur samaba tenüng nung jang ka tepseta külemküja amung. Saka tasüngji parnoki benjong nung tepsetba jang to alu nungji taküm chiyima angu. Anungji parnoki iba tetsür chanula to-a taküm lir ta amang. Ajisürbo iba awatsüng nungji nisung kata marakset. Kechiba süra lai kümzüker. Iba jagi laji awatsüng chubatsür ta yimertemi meteta aru.

Item tatalokba otsütemji amanga iba awatsüng tanelaji meinprong mesüi yimertemi tzüji mamshi aru. Saka tanübo iba awatsüngji raliwalirtem atema nüngtugu tesem ka kümogo. Nisungtem arubaji iba awatsüng tobur ajungba ajitsü kisüng masü, saka pelatepa lokti kazütsü, tetsüng agi jajaa alima ajitsü, ozü sangnu

**ajitsü, rong nung senzütsü aser angu
mesütsü atema arur. Shilloi awatsüng
nung item ajakji tanga angutsü akok.**

OJANG RATET

1. Kolen kolena : Naiya naiya.
 2. Linep : Ali temedem.
 3. Raliwalir : Süi süponger.
 4. Meinprong : Timtem agütsüba.
 5. Külemketja : Akhi tsüraburi yimya nung külemba.
-

TEINYAKTSÜ

A. Tasüngdangbatem langzüang:

1. Shilloi awatsüng tatsü agi züluang.
2. Shilloi awatsüng shitakba tenüngji kechi liasü? Kechiba ibaji aja?
3. Kechiba Shilloi awatsüngji tanela amungdak ta züngshir?
4. Tarnunger otsü nungji tetsür chanula samabaji kong angu?
5. Kechiba tzü mesütoktsüba mapaji anen?
6. Kechiba tesüiba mapangtem nung yimertem jagi iba awatsüngji mamshi?
7. Tanü nai Shilloi awatsüngji semdang nunga nai-a kechi angutsü aser metettsü imlar.

B. Orentemji süngdakjang:

1. Shilloi awatsüngji _____ ka mesüker.
2. Shilloi awatsüngji _____ agi mekütbanga lir.
3. 'Lütsam' tetezü _____
4. Iba tetsür chanula samaba to _____ lir ta amang.
5. Nisung shianga iba awatsüng nung marakset kechiyong _____
6. Tanur chanula samabaji awatsüng nungji _____ agi soter angu.

C. Bilemdangang aser langzüang:

Shilloi awatsüng aji-i aotsü na maongka angu nunga...

1. Nai-a ne den shiba anila?
2. Kechi koma iba tesemji atongtsü?
3. Nai-a kechi abentsü?
4. Nai-a kechi inyaktsü?

D. Agüja alibatem medentepdakjang:

1. Lunuri kin nungi
2. Nagalima nung pa sasa adokba awatsüng Tulutiba
3. British nungeri
4. Yimtsüng nung tazüngba
5. Tanübo nisungtem
- a. Shilloi awatsüng.
- b. Kibong kati iba awatsüng meküta alu ayim.
- c. Pungmang nung merenshi.
- d. Pelatepa lokti kazütsü, ozüsangnu ajitsü, rong nung senzütsü amalatem.
- e. Shiloh ta ajar.

E. Shitak telangzüba shimtetang:

1. Shilloi awatsüng ya
 - a. Patkai ongmang nung lir.
 - b. Saramati ongmang nung lir.
 - c. Japfü ongmang nung lir.
 - d. Tanem ongmang nung lir.
2. Shilloi awatsüng tasazük ya
 - a. 0.25 – 0.30 sq.km.
 - b. 25- 30 sq.km.
 - c. 05- 3 sq.km.
 - d. 0.30- 0.25 sq.km.
3. Jang ka tepseta külemküja amungba to
 - a. Alu nung taküm chiyima angu.
 - b. Awatsüng nung tzüwa angu.
 - c. Arem nung senzüa angu.
 - d. Alu nung tasü ondaka angu.
4. Tanübo iba awatsüng ya
 - a. Temenen tanela amungdak tesem ka kümogo.
 - b. Raliwalirtem atema nüngtugu tesem ka kümogo.
 - c. Kanga mejungi menena kümogo.
 - d. Yimertem tajemtsü tzü angudak kümogo.
5. Shilloi awatsüng ya Meluri sub- division kübok Phokhungri tesem Lütsam yimtsüng.....
 - a. Mon district nung lir.
 - b. Phek district nung lir.
 - c. Kiphire district nung lir.
 - d. Kohima district nung lir.

Tejaokba shiti zülu:

Sentong ka nung atentsü mesüra shilem agitsü atema tejaokba ya temepishiba ka lir (jembiba mesüra züluba). Iba nisungtem temeja sentong kati jaoka züluba shiti lir, tat. Keyimba benjung, engagement, tasoba anogo benjung, küm tatem benjung amala. Tajaokba shitiji formal mesüra informal asütsüa akok. Iba ya kijai mesüra tayunger tenteti zülutsü.

Tejaokba shiti züludang tsünglanglen agüja alibatem ya mamai amshitsüla.

1. Iba nungji sentong indang mapang, anogo aser tesentepdak tesem indang enoktsüla.
2. Tetenzük nung salem o enoktsüla aser shiti tatem nung nü meyongnem (signature) enoktsüla.
3. Orülem shitak enoktsü aser tatsütiba agi zülutsüla.
4. Tayunger jagi tejokerji kanga junga agizükba sayutsüla.

Tatishitsü: Ner kidang na asoba anogo benjong ayongba nung atentsü atema tejaokba shiti ne tembar la/pa dangi züluang.

Rongjui 03, 2021

Lirila

Midland Colony

Kohima

9089678934

Sub: Tasoba anogo benjongi jaoker.

Temeim Lirila,

Junga dang alitsü ta imlar. Kü indang tasoba anogo tang hopta ya lir ta nai meteta

alitsü, anungji ozü kidang benjong tilaka ayungba nung na jaoker. Tasoba anogo

benjongji Rongjui 9, 2021 nikongdang 5 pm renema lir.

Kü indang tasoba benjongmung nungji na arua aten nungbo ni kanga pelatsü.

Nü temeimba

Kevi

Bayavu, Kohima

9089478910

- F. Nenok teloki state nung tzü mopung tobur ajung wazüka ayutsü atema shisadokten ayungba nung atentsü atema ne tembar jaoka pa/la dangi shiti züluang.

Tokolaksang Shimba

TANGAZÜKTSÜ NÜKJIDONG:

1. Lessonji angateta züngtettsü.
2. Lesson den medemdanga tongtibang temetettsü angazüksü.
3. Tanur ana mesüra tesayur den otsüji lemsateptsü.
4. Lesson nung agüja aliba teinyaktsütem shitak inyaktettsü.
5. Ojang tasen shitak angazüksü aser itemji amshia oren yanglutettsü.
6. Telok aser anana teinyaktsü nung shilem agiba ajanga tajung angazüktettsü
7. Tar nunger tansütsü otsü angazüksü jangradaktsütsü.
8. Lenir ka akümtsü pei dak tejangraba adokdaktsütsü.
9. Pei tebilemba aser tangatetbatem shitak amshia zülutettsü.
10. Mapa bushidang shiti züluba indang angazüksü.
11. Mapa bushidang shiti koma zülutsü angazüksü.

Mapang ka nung Naga nunger yimtsüng ka nung tokolaksang tasütsü yipden nung lia pai pa sür külen par nüburtem anitsü shiba pa melena shimtsü ta bilem. Ibaji pa atema mapa tasak liasü. Iba nisung shimtsübaji pa tatong nübu asem kin tulu nungi alitsü shirnok nüburtemi kanga keta sena lir parnokji asütsüla. Pa yamaji yipden nung mejanger shiba shimtsü ta shisabulua alidang pa dangi tasa ka aru.

Tasüngji pai par asemji pa yipden anasai aja aser meimlaba mapa ka inyaktsü mepishi. Par asempronglai

tokolaksang indang nokji hopta ka ka ayutsü aser tanaben meyipa pa nem agütsütsü ashi. Mezüngbuba nisung jagi nokji kidangi bener ao aser pai lenmang nung ajuruba nübur ajak dang par tokolakbai meimlaba temepishiba indangji shia parnok dang nokji sayu. Kodang pa ki atong, pai iba nokji temaleni ajungketa joka nungji nokinketer ama molushishia pai par kinunger dangji shia, “Iba nok yagi tokolak aika agitsü” yamaji tepela nung pongten dang par joka atem nung tayi alibaji mungui ajungbena ajendaker alang. Iba mapang nungji pai aama aliba nokji peletzüka or par

jabaso tambusang tetsüng temeyong jemtsülaba nung alep. Ajungbena par joka nungji asaprangba ola adok. Külen par chir ajeber, tebutsü-i pa artsür aser par kiyongertem par kidangi kechi atalok ta adenshi. Pai pa sasa aaka bilem nung nokji atakatem. Tasüngji iba atakatemba nokji par kidang mayutsü ta telemtetba agi aser tanaben tokolaksang nem meyipa agütsü.

Ano tanabuba nisung nem iba nokji par kidangi bener aotsü mela. Pai iba nokji jungjunga ajidanger nokji tajung aser kanga tashi tait ta ajitet nung pai mapang tatsükata amajok nung meintoki tangsa tekaratiba nung par ki tasen yanglutsü asoshi par sonü nung süng atsüngtsü tenzük. Iba

nokji bener par jabasotem den arem jagi süng atsüngi ao. Kodangsa par jabasotem anibelemer anendir, pai asalokja “Mapang teintok” asenoki iba nok ya asen den aliba mapang akokba tashi amshitsü. Hopta ka tsüngda nung pai nokji par süng mapa tasak ajak nung amshia inyak, iba jagi nok techira ajungaji sünematok. Hopta tatem nung nokji sünemer tokolaksang nem agütsü.

Tatamsa tasembuba nisungba mapangji aru. Pai nokji tokolaksangba dang nungi meshi aser pai pa sasa ashi, “Ibai nok tajung ka lir saka kanga dang mekümdangi amshiba nok mesüker, ni iba nok ya tanaben chiradaktsütsü” ta shir pai pa lungzük anasaji mener ayitsü tenzük. Kodang nokji chira aküm, pai nüburtem jajaba lenmang jagi ao aser lenmang nung ai aser süngdong agi meyibanger alibaji merüktet. Pai iba nokji teti dang meyua, ayishia ayuba ajanga chira chira sentsüpranga liasü.

Kodang pa nem agütsüba hopta atem pai or nokji meyipa agütsü. Tasembuba nisungi nokji koda anepalua amshir pa nem meyipa agütsü, iba mapa jagi tokolaksang temulung kanga asü. Tasüng nüji tokolaksangi taintem

aser yimtsüng tazüngpurtem senden ka jatep. Pai parnok dang tasembuba nisungbaji pa melena shimtsü ashi. Pai tesentepertem dang mezüngbuba aser tanabuba nisungji nübur anitsü metemsü ta rateta ashi. Mezüngbuba nisungji sowar aser pai par kibonga manitettsü kechiyong pa daktemulung alemtsü mali. Tanabuba nisungji pei agitsü dang metet. Pai mapang

tajung ajak tangar rongsen amshia par tajangzük asoshi dang inyak. Saka tasembubai pa atema mebilem. Tamasa pai pei nübur ajungtsü asoshi pa khuret ka ama item ajak anepalu. Iba ama nisung jagi dang asen yimtsüng nüburtem anitettsü. Iba yongji tasembuba nisungji yimti nung tokolaksang asütsü shimtet.

OJANG RATET

1. Tatong : Tanabuba
2. Molushishia : Nok/nü amer jokshishiba
3. Jemtsülaba : Tetsüng temesüla tuluba
4. Sonü : Lim, yokya
5. Sünem : Mechirai kumatok.

TEINYAKTSÜ

A. Tasüngdangbatem langzüang:

1. Kechiba yimtsüng nung tokolaksangi pa melena shimtsü tasak liasü?
2. Yimtsüng nung aliba tokolaksangi koba meimlaba mapa ka inyaktsü mepishi?
3. Kechiba mezüngbuba nisunger jokai kiyongertem adenshi?
4. Kechiba nokji tanabuba nisung ket nung alidang techiraji samatok?
5. Koma tasembuba nisungi nokji anepalu?
6. Kechiba tasembuba nisungji tokolak asütsü shim?

B. Nisung asem yimyatem lemsar agüja aliba ojangji shitak züluang:

(Merumeru, pei indang dang bilemba, tangar asoshi bilemba, temeim, tamachi, teyaksang, khuret abenba, asüküm.)

<i>Mezüng nisung</i>	<i>Tanabuba nisung</i>	<i>Tasembuba nisung</i>

C. Lesson nung aliba ojang/ oren yagi kechi shinür.:

1. Tatong nisung asemji kechi agi sentaktepa lir.

2. Mezüngbuba nisung joka nungjagi ajongbena ola kanga adok.

3. Tanabuba nisung jagi nokji mechirai kümdaktsü.

4. Tasembuba nisung jagi nokji anepalu.

5. Tokolaksang jagi mezüng nisung aser tanabuba nisungji tokolak asütsü metemsü ta ashi.

D. Lesson nungjagi asenoki angazüker nisung ajakbo tanishir akümtsü metemsü. Tokolak ka akümtsü asoshi yimya tajung kar nüngdaker.

Telok telok mener tanishir ka akümtsü asoshi kechi yimya tajung nüngdak zülutenang.

E. School nung lenir mesüra tanishir ka akümtsü asoshi yimya tajung pongtem (paragraph) ka nung züluang.

F. Shitak telangzüba shimtetang:

1. Mapang ka nung Naga nunger yimtsüng ka nung tokolaksang Yipden nung liasü.
 - a. Belem
 - b. Pelaa
 - c. Tasütsü
 - d. Jashi
2. Mezüngbuba nisungba jagi, pai lenmang nung ajuruba nübur ajak dang.....
 - a. Tokolaksang den ajuruteptsü ashi.
 - b. Tokolaksangi meimlaba temepishiba indang ashi.
 - c. Tokolaksang taküm indang ashi.
 - d. Pa nem teinyaktsü agütsüba indang ashi.
3. Tanabuba nisungba jagi, par jabasotem den arem jagi ao.....
 - a. Arem merüktsü atema.
 - b. Süng atsüngtsü atema.
 - c. Süngdong atemtsü atema.
 - d. Tepela nung jokten.
4. Tasembuba nisungba jagi ashi, ibai nok tajung ka lir saka.....
 - a. Iba nok kanga memerük angu.
 - b. Kanga dang mekümdangi amshiba nok mesüker.
 - c. Iba nok ya kanga mechira.
 - d. Iba nok ya kanga lendong amai angu.
5. Tokolaksang temulung kanga süa pai yimtsüng nung tazünpurtem dang pa melena shimtsüba nisungbaji ashi.
 - a. Mezüngbuba nisungba.
 - b. Tanabuba nisungba.
 - c. Tasembuba nisungba.
 - d. Par chir tebursang.

Mapa bushidang züluba shiti.

Mapa bushidang züluba shiti ya tezüluba shiti koba mapa bushisang indang tejangja terasa züluba (resume) tena enoker adoka aliba mapa nungji nisungba jagi jangraa lir ta sayua agütsüba ka lir. Iba dang ya teteyuba/terasaba shiti taka ajar (cover letter). Mapa bushisangji iba mapa atema koda temsüa lir aser tatidang atema kudasür shimtsü iba nungya rasaa zülur. Ajioda tejangja rasaa züluba (resume) nungji nisungba indang pai ajangshia inyakba, sempet aser pai inyaktetba otsütem rasaa ashir, iba shiti yagi nisungba indang sempet aser pa tazüngba jangjaa sayur. Koba mapa atema temsüa lir.

English tesayur atema mapa bushia züluba shiti tongmelang agi.

Ms. Along Jem

Nagaland

Mobile Number +91xxxxxxxxxx

Email id: alongjem@gmail.com

Anogo: 12.10.2021

Subject: English tesayur atema mapa bushia zülur.

Temeim Sir/Madam,

English tesayur atema tejaokba sangdong anogoshia adok osang kaket Nagaland Post nung adokja aliba ama, nia iba mapa atema agütsütsü jangrar. Tesayur inyaktsübaji kü tenangzükba aser ni kaketshirtem dem jembitsübaji jangrar. Delhi Public school nung ni English teasyur ka ama küm 4 inyakogo. Kü tazüngba khuli aser tajangshiba/inyakshibaji nai aginüba denji puteptsü ta ni imlar.

Kü indang tejangja rasaaa züluba (resume)enokja lir aser iba mapa atema kü indang temepishiba shiti ya agizükangma ta mepishir. Asangdangyatsü mesüra nüngdak kar adokra kü indang tongtepratep tejangja enokja lir.

Kanga pelar

Akhümstsübua aliba

Along Jem

G. Puin (science) tesayur atema tenüng agüja shiti tangazükdak riju (institute) tokolakba dangi zülüang.

Ochi Libaliru

TANGAZÜKTSÜ NÜKJIDONG:

1. Lessonji angateta züngtettsü.
2. Lesson den metemdanga tongtibang temetettsü angazüksü.
3. Tanur ana mesüra tesayur den otsüji lemsateptsü.
4. Ojang tasen shitak angazüksü aser itemji amshia oren yanglutettsü.
5. Tar nunger otsü angazüksü jangradaktsütsü.
6. Lenir ka akümtsü pei dak tejangraba adokdaktsütsü.

Tesem ka nung külemi aliba nüburtem mesüra lokti nung alirtem dak teti agi jaklayimyakaribosamesüktepaalir. Aji mesüka, meyipa reprangdangrabang asen tetsütebou dak sempet tajung liasü koba ajanga asen mulung maneni ajungmesodaktsür. Parnok sempet tajung rongnung balaka soteta ajitetbaji ochi ashiba ya lir. Iba sempet ya British nungeri asen lima nung yimsü asüba mapang parnokia ajiteta liasü.

Taoba mapang Naga nungerji teindang, mera taket aser shisatsü temerük liasü. O ka khi kazüka yokra ibaji tanü asüng kakat nung zülutepa ayuba den kasa. Jembir meinyakbaji pur medemer tsüngdang tejak asepb dang masü pei sasa maaksü tulu

ama züngshia liasü. Iba ochishiba yimya aliba yong parnok kati ka dak bendanga temulung lemteta liasü. Kidang nungi ayazüka aodang kishi alenbanga yutsür aoba yimsü Naga nungeri benshia maru. Tang tashi akhi yimsü benshiba yimtsüng kar nungbo shingaia parnok kishi alenbanger mayur, koba ajanga parnok mapang nung auyaba jakla ya mali mesüra kanga ajema liasü ta angateter.

Kin karibo yim tezülen oaki among nungang jen asür. Yangi yimdeni arok asoshi lazükja aliba tesem ka nung kibong ajaki tsük jen tilala asür. Item terizüngba kitem nunga dala mamshir koba ajanga auyaba tsübuba kecha mali ta sayur. Angati anguba oset nungi tenzüker, shingaia pei

indang masüba oset nung teka mai. Tatishitsü agi, nisung kari arem nung ninang tesepe ka ngutetrabang, ibaji pa meyong ta makaa ayuba tamaitüsü. Iba sülenjibo, yangi kibur ka lir ta ajiteta shingaia tesepeji mekongshi aser makatsü memerang.

Asen tetsütebou ochi ashiba aser parnoki par kuli nung akanga noktakba indang otsü nunga jembia arur. Shikarir azü ka densema yamala otsü ka lir.

Khen mapang ka nung shikarir zü ka aser kibur na min nung shi arishia nemten dang tia makai azüji lenmang aibelena oatok. Mesü ka

arishiyonga aodang kibur tena meta talang ka pilaa, ayong, wapettem ajanger oa ongmang külenji tonger liasü. Tatemsa azü jagi mesüji arizüka ngur alidang külen aliba yimertemji kari angu. Idangji azü jagi shiji toktsür jena pa kibur tanaben bushia ao. Anungji yimertem jagi mesüji par yimdaki bener tugua azü

kibur nem arua bener odaktsütsü asoshi yutsü. Saka, kadang shiji abeni shinga maru, yimertem jagi mesüji achitsü mulungtet. Saka yimsü nung benshia aruba ama shi arizükba azü nemji parnoki pa shilem alangteta yutsü. Anogo aika süir külen, yimertem jagi iba azüji luakilen aliba yimer ka indang ta meteta aru. Ibaji anogo ishika lir yimertem jagi lenmang talang süaka yim ka jagi azü kibur nemji azü indang shilem lepteta alibaji lua agütsü.

Yamaji, khen mapang ka asen Naga nunger merumeru aser pei ajangzüksü dang arishiba kecha makai ochishia lia aru. Asen taküm nung item yimya tajungtem teti benshia alitsü ajaki merangdi.

OJANG RATET

1. Kazüka : Jembiba, ashiba, jembizüka yokba
 2. Teindang : Ochishir, temulung shitak
 3. Maaksü : Taaktsü, mak asüba
 4. Meta : Tetsüngda, tesem
-

TEINYAKTSÜ

A. Agüja aliba tasüngdangbatem langzüang:

1. Akhidang asen tetsütebou dak aketba sempet tajung kaji kechi liasü?
2. Akhidang asen Naga nungerji ochishir, teindang nisung liasü ta kuli asütsü tatishitsü ka agüja langzüang.
3. Kechiba Naga nungeri kimai aodang kishi alenbanga mayu?
4. Yimertem jagi mesüji parnok yimdaki bener tugur külen kechi asü?
5. Kechi nüngdak asoshi yimertemji luakilen aliba yim jagi alu?
6. Akhi alemli Naga nunger libaliru yimya indang nai angazüka aliba züluang.

B. Tazüng alibatem süngdakjang:

1. _____ nungertemia akhidang Naga nunger ochi ashiba yimya ajiteta liasü.
2. Akhidang Naga nungeri _____ ka khi kazüka yokra ibaji tanü asüng _____ den kasa liasü.
3. Akhidang Naga nungertemi kodanga parnok _____ aser _____ alenbanga mayu.
4. Akhi mapang Naga nunger rongnung _____ otsü ya kanga dang ajema liasü.
5. Shi arishir zü nema parnok _____ sa agütsü.
6. Jembir meinyakbaji pei sasa _____ tulu amai züngshia liasü.
7. Kin karibo yim tezülen oagi _____ nungang jen asür.

C. Lessonji zünger külen oren shitakji angutsü merangang:

- a. Yimertem jagi parnok meyonga ta makazüka mayu ta otsü nungji koba orentem nung shia lir.

- b. Nai anguba langka ka ne meyong ta makaa yutsüba kuli indang lesson nungji koba orentem ajanga ashir.

- c. Asen tetsütebou nungeri tejembiba inyak ta lesson nungji koba orentem ajanga ashir.

- d. Naga nunger yimtsüng mesüra kin balalai kati ka den jungtepa aliba nung temulung toktepa aru ta koba orentem nung shia angur.

- e. Shirishir zü teyari ajanga anguba shi nungi teti Naga nungeri pa shilem lepteta agütsür ta koba orentem ajanga ashir.

D. Agüja aliba orentemji shitak asü tai langzüang:

1. Taoba mapang Naga nungerji teindang aser shisatsü temerük liasü.
2. Taoba mapang Naga nunger parnok kati ka dak bendanga temulung lemteta liasü.
3. Akhi mapang Naga nungeri kidang nungi ayazüka aodang teti kishi alenbanga yutsür aoba yimsü benshia aru.
4. Yimertem jagi azü nem pa shilem alangteta meyutsü.
5. Taoba mapang Naga nunger dak merumeru aser pei ajangzüktsü dang arishiba kecha makai lia aru.

E. Otsü shitepba:

Tsürabur mesüra tain kar dang nungi ner kin mesüra lokti nung ochi libaliru indang otsü ka angazükang. Ibaji züluang aser ner class nung ne tembar ka den mesüra telok nung aji lemsatepbang.

F. Nisung 4- 5 tashi nung telok balala küma lemsaang aser jembitepbang:

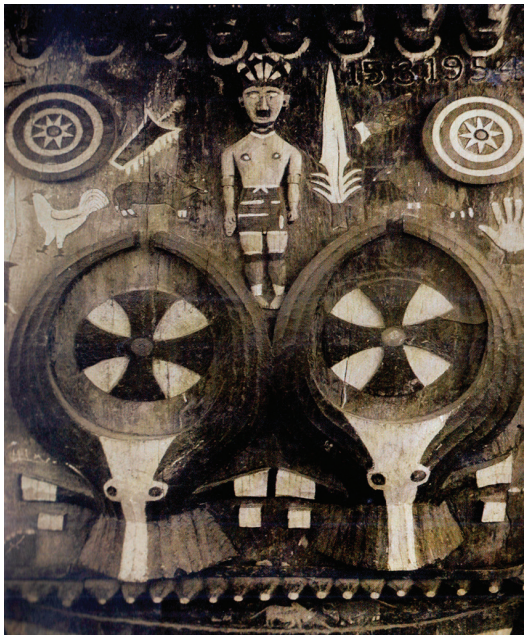
1. Kechiba ochi libaliru ya nisung ka mesüra lokti atema tongtibang?
2. Kechiba tanü Naga nunger lokti nung ochi libaliru yimyatem sama aor?
3. Koba lenmang ajangasa nai ne taküm aser lokti nung ochi libaliru yimyatem benshia litettsü.

Item jembitepbatem ya class nung lemsatepbang

Naga Nunger Kürakyanglu Aser Item Teratet

TANGAZÜKTSÜ NÜKJIDONG:

1. Lessonji angateta züngtettsü.
2. Lesson den medemdanga tongtibang temetettsü angazüktsü.
3. Tanur anana mesüra tesayur dener otsüji lemsateptsü.
4. Lesson nung agüja aliba teinyaktsütem shitak inyaktettsü.
5. Ojang tasen angazüktsü aser itemji amshia oren shitak yanglutsü.
6. Naga nunger kin balala indang sobaliba angazüktsü aser saputsü.
7. Akhidang Naga nungeri kürakyanglu tapu balala yangluba indang angatettsü aser tetezü metettsü.
8. Otsünu koma zülutsü angazüktsü.

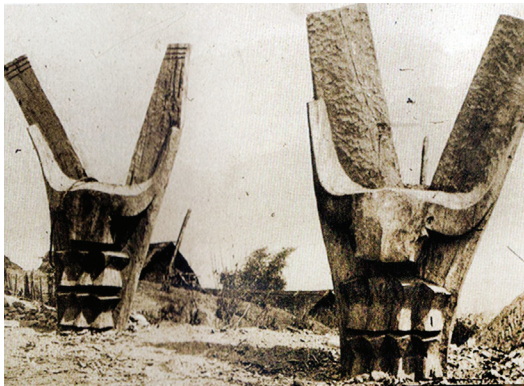
Asenoki asen Naga nunger
inyaksangshi tapu balala, oda süng agi
chitetba, sütakmentakba, kisüjensü
aser yamala teka mapatem ajak ya

reprangdangra kin ajak mesüktepa
angutsü. Kürakyanglu timbaka shiruru
mesüka lir, tatishitsü agi sükolak,
keyi, shiti, tenem ozü, per, tzurang
aser shingo amala angutsü. Ita, anü,
petinu aser waro sangken, nisung
kolak aser mama amala yangluba
angutsü. Item kürakyanglu ajak ya
asen tetsütebou yimsüyimpong aser
külemküja den sentaktepba otsüren
tejangja kar. Tongtibangsa shiruru
kürakyanglu yagi nisung ka teburchi
shisangba, rongsen akaba, yimden
nung jenjang uluba, arür tain yamala
jangjadaktsür.

SÜ KÜRAKYANGLU:

Kürakyanglutem rongnung sükolak

ya kanga nüngtugutiba ka lir. Iba yagi Naga nunger sobaliba jangjadaktsür aser iba jagi sü ya Nagaland tenüng nung amshir. Sü yagi rongsen, yimchiyimjung aser terenlok jangjashidaktsür. Ki koba nung sü kolak chiteter yua liden iba kiburji kikasüchir aser takar ta meteter. Ano, süchir kimabo “Y” mesükba süng ka nung sükolak yanglur ayur aser iba dangji “Songsong” ta ajar.

TENEM OZÜ:

Ozütem rongnung tenem ya Naga nunger atema nüngtugu ozü ka lir. Tenem ozü tamaitüsü jenjang tajung ngutetba aser tashi tulu akaba lir. Naga nunger kin teimba kati yartsüngsang mapang kurang nung mesüra kulang nung tenem tepen songloker aser iba jagi pei tashitawa jangjadaktsür. Nagatsürtem ajakibo iba tenem tepen ya meinoker saka asen Ao kin tetsürtemibo enoker. Ano tongtibangsa takar chir aser takar

kinungtsübo ozümi ya enoker. Iba jagi tenem tepen ya Naga nunger asoshi senti rongsen ama amshir. Ano, Konyak nunger “Angh” tetezü chuba yipdenbo tenem mesüka chiteta yanglur aser ibajagi pa sentsüwangshi jangjatsür.

KEYI:

Keyi kürakyanglu yagi tasütait, tashitait aser teküzmüker ka jangjatsür. Takar kima, Arju kima mesüra yim süngkhüm nung süng tulu agi chitetba keyi kürakyanglu den külemi shiruru balala yanglur angutsü. Ibajagi tangar amanglema kottetba jangjadaktsür. Ano keyi kürakyanglu ya tebur sü nung teploker

angutsü. Keyi tepo ya arürleper aser arrtain azük nung enoker azüker aser ibajagi pa tashi uluba aser arahba jangjadaktsür. Tongtibangsa iba azük ya arrleper mangkotrongi atudang agütsür.

SHIREM ASER SHINGO:

Oda sü aser keyi ama sapua mamshiaka shirem aser shingo kürakyanglu angutsü. Shirem yagi matsüngshiba jangjadaktsür aser shingo yagi jeretperet aser tesangra jangjadaktsür.

SOYAPOKYA KÜRAKYANGLU:

Tetsür mama, nisung kürak, nisung kolak, V mesükba süng agi yanglur metongba yamala jagi soyapokya aser anikilen azükaru aser temeim shisangdaktsür. Anü, ita aser petinu yagi arür tain, tashi tulu aser tashitawa shisangdaktsür.

Shimelang kürakyanglu ya Sumi nungertemi benjong chiyungdaktsür kidang ki naro enoker aser ibajagi yimchiyimjung jangjadaktsür.

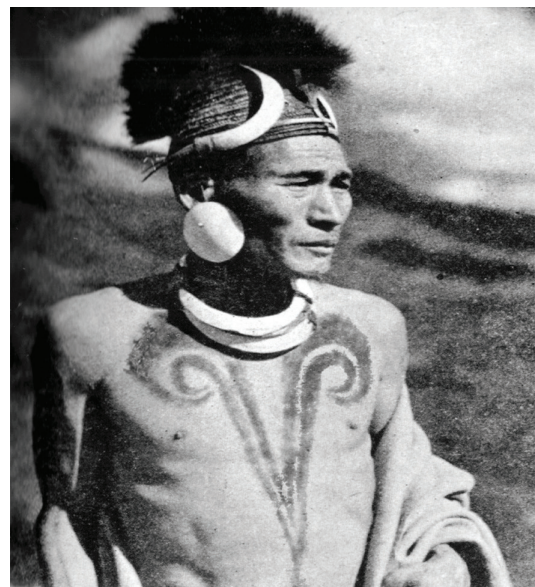
WAROH TAKOKBA:

Waroh balala takokba ya tabentsü sü mesüra süpeti nung angutsü. Angdong sentsü balala takokba sü

yagi kin kidong balala, takar aser süchi menchir, arürleper mesüra yimsüsür jangjadaktsür. Ano, sü sentsü balala takokba yagi Naga nunger kin balala jangjadaktsür.

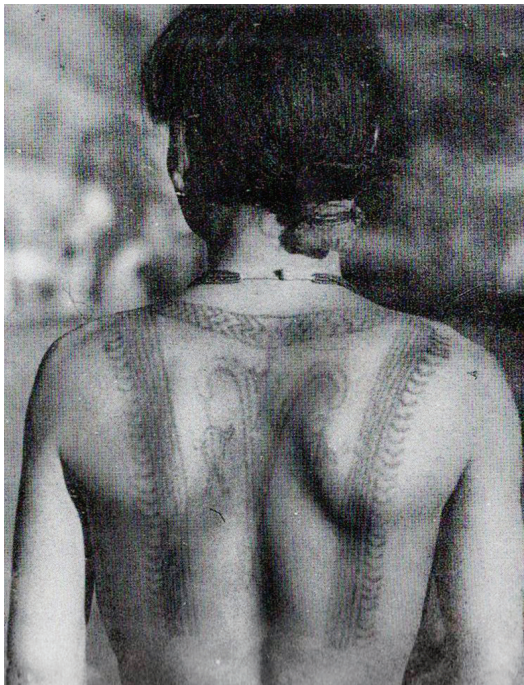
TEPTSÜ:

Temang nung teptsü atepba ya warokong balala adoka teploker. Naga kin karbo teptsü ya mateper. Saka Ao, Konyak, Chang, Phom, Khiamniungan, Sangtam, Yimchunger aser Pochury kintemi teptsü ateper. Kin shia teptsü ya temang shilem balala nung teploker aser tetezü balala amshir.

TEPTSÜ ATEPBA YA TETEZÜ BALALA LIR ASER TONGTIBANG TETZÜBA KAR YAMAI:

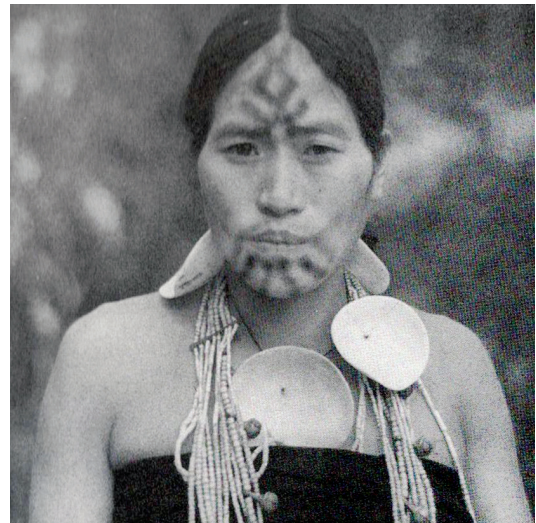
Tebur teptsü ya sepai tongpangi

aortem honzüük anguba den kasa. Kodang tebur chanu ka arrlepi aotsü mapang tonga intetdir iba tamaitüsü teptsü ya teploker. Ano, kin karbo arrleper, walunirtem teku nung teptsü teploker mesüra arürlepi aoba arudang shiba tesü südir pa terongdong nung teptsü ateptsü aser iba nisung dangji süsür ta ajar.

Teptsü ya tongtiband tatalokba ka, takok tulu ka aser lokti nung jenjang tajung ngutetba tamaitüsü amshir. Ano, kin karbo pei nisung jangjatsü atema teptsü tapu ka teploker. Ano, karibo asüyimi aodang kecha tetsükdaktsü melii aotsü atema teptsü ateper ta tetzür.

Tetsürtem teptsü ya takar chir aser takar kinungtsütem tera talila ateper. Saka tetsür ajaki teptsü ateper. Ano, tetsür chanu ka kiyii ao meshia akümdang la temang nung teptsü teploker. Asen Ao kin jungli aser mongsen tetsürtem teptsü tera balala saka ajaki teküm, teku, tetsüng, tepen yamala nung teptsü ateper. Kin karbo tetsü ka akümba tamaitüsü teptsü ateper. Ano teptsü atepba ya arem shiruru tamajungi tsübüa asen metepsettsü mesüra meyrutsütsü atema ta kin karibo jembir.

Yamaji kürakyanglu tapu balala yagi akhidang asen Naga nunger libajen jangjadaktsür aser iba jagi par libaliruyim koda aru aji tali jangjaa metetdaktsür. Anungji, kürakyanglu yagi asen kin koda libalirua aru ibaji tanü asenoki jangjateter.

OJANG RATET

1. Sütakmentak : Sütakba maparen
 2. Kisüjensü : Ki aser jen yangluba
 3. Mangyangkoyang : Tereprangtsü
 4. Kürakyanglu : Süng, lung agi nisung mesüra shiruru noksa yangluba
 5. Kikasüchir : Takataiter
 6. Arahba : Kecha metsübui noktakba
 7. Süsür : Tongpang nungi arudang tesüsa jajaba nisung.
-

TEINYAKTSÜ

A. Tasüngdangbatem langzüang:

1. Nagaland nung Naga nunger kürakyanglu kechisa mesüktepa lir?
2. Kechiba Naga nunger asoshi sü kürakyanglu ya tongtibang?
3. Nagaland nung koba ozü kürakyanglu tongtibangtiba? Nai iba ozü kürakyanglu mesüra ozümi ya kong angutsü?
4. Keyi kürakyanglu yagi kechi jangjatsür? Keyi tepo agi yangluba azük ya shir agitsü tetemsü?
5. Waroh balala takokba kürakyanglu ya kong angutsü?
6. Teptsü atepba ya koba kinisa amshir?
7. Teburtem teptsü atepba kuli kar shiang.
8. Tetsürtem teptsü atepba kuli kar shiang.

B. Agüja alibatem medentepdakjang:

a. Tezü mesüra Y mesükba	a. Sepai tongpangi aortem honzüük den kasa.
süng nung sü kolak enokba.	
b. Tebur teptsü.	b. Benjong chiyungdaktsür.
c. Tetsür mama.	c. Tasütait, tashitait aser tarah.
d. Yipden nung tenem mesükba	d. Soyapokya jangjatsü.
chitetba.	
e. Keyi kürakyanglu.	e. Nisung ka taküm rentetba sayur.
f. Tetsür teptsü nükmen.	f. Angh mesüra Konyak nunger chuba.

C. Shitak telangzüba shimtetang:

1. Tetsür chanu ka dak teptsü teplokba.
 - a. La teintet akümba sayur.
 - b. La arrleper kinungtsü.
 - c. La teptsüteper jala.
2. Naga kin tebur karbo tejak aser teku nung teptsü teploker
 - a. Pa arrlepi ao nung dang.
 - b. Pa kibong aküm nung dang.
 - c. Pa yimdak kibur aküm nung dang.
3. Keyi kürakyanglu ya tongtibangsa
 - a. Yimdak kibur ki aser sü nung angutsü.
 - b. Yimdak kibur kidang Arju, yim süngküm aser tebur sü nung angutsü.
 - c. Takar ki ajak nung angutsü.
4. Naga nunger soyapokya nükmen
 - a. Shingo, keyi aser waroh balala.
 - b. Tetsür teku nung teptsü waroh.
 - c. V mesükba süng metongtsü, nisung mesüka chitettsü, tetsür mama yanglutsü.
5. Arju mesüra yim süngküm nung süng agi chiteta yangluba
 - a. Par tetyatsütem yanglur.
 - b. Par den sentaktepba tetezütem yanglur.
 - c. Par yimtsüng rongsen akaba sayur.

D. Naga nunger ki ka nung nai mulungba kürakyanglu ka enoka yangluang.
Nai kechiba iba kürakyanglu shimtet aser iba tetezü kechi züluang.

E. Ajak asoshi shisaluyim ya tongtiban aser tanü Naga nunger lanur teimbaka shisashirtem lir. Ne dang ner kin nungi shisashir ka indang kürakyanglu ka yangluang ta shira.
Nai yangluba kürakyangluji kechiba nai ibaji shimtet, koma shimtet aser iba tetezü kechi rasaa züluang aser class nung lemsatepang.

F. Onük kar tatsü agi züluba dang otsünu zülü (essay) ta ajar. Iba jagi onük indang metetdaksür saka ano tezülur indang tebilemba aser teshisadanga tena zülusemer. Otsünu Onük kar tatsü agi züluba dang otsünu zülü (essay) ta ajar. Iba jagi onük indang metetdaksür saka ano tezülur indang tebilemba aser teshisadanga tena zülusemer. Otsünu zülü nung alitsüba tongmelang asemji.

- * Okila: iba nungya onük indang oki alatsü.
- * Temang: iba nungya nai ne tebilemba aser onükji rasaa zülutsü.
- * Otem: iba nungya nai onükji shisadanger nai zülubaji otem dangi bener arutsü. Ibaya ne indang otsünu zülü tatembang asütsü.

Iba ya ajanga na otsünu junga zülutettsü atema yaritsü.

- * Otsünu zülü nung otsü tenüng agütsütsü tama.

Otsünu zülü tatishitsü tsünglanglen agütsür.

Otsü tenüng: Kü Tembar Tajungtiba.

Tembar tajungji Tsüngrem nungi anguba temoatsü. Tembar tajungi taküm lenmang ajak nung asen den teti alir. Kü tembar tajungtiba ta ajatsüsa tembar tajung aliba ya ni kanga tia taka. Kü tembar tajungtiba kena ya lanuwa nungi tembar aser aina atoba mapang kena tesendaktep tajungba aser tashi taitba aküm. Tejashi aser tepela ajak kena lemsateper. Ni nüngdakba mapang nung kü tembar tajungtiba nungi teyari angutsü aser pai nungitsü ta ni metet.

Kü tembarji kanga dang taochi aketba nisung aser kanga dang tokolok techira. Laji kaketshiba nung kangadang tajung aser küm shia class nung tajungtiba asür. Saka iba jagi la kodanga asümakümer. Ni kaketshiba nung junga azüngtsü atema lai ni yaria ajungshir. La ajurur ajaki laji meimer/sabur. Kena teti tembar tajung alitsü atema aser kena tesendaktep atema ni tetishia sarasademer. Asenoki teti shia nisung ajak den tembarji senti süa ayutsüla.

Teinyaktsü: Agüja aliba onük nung ya Otsünu zülü ojang 150 amshia zülüang. (kaketshirtemi shimtettsü atema tesayur ano talila onüka enoktettsü).

- Sobaliba akhümtsübuba.
- Naga nunger atema Hornbill tamaitsü/ tetezü.

**STATE COUNCIL OF EDUCATIONAL
RESEARCH & TRAINING (SCERT)**

**STATE CENTRE OF
NAGALAND LANGUAGES (SCNL), DSE**

Iodine deficiency disorder is the single most common cause of preventable mental retardation and brain damage.

"Consume only Iodized Salt"